

कक्षा दशमा कविता शिक्षण गर्दा प्रयोग गरिएका विधिहरूको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली
भाषा शिक्षा विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह
(एम.एड), दोस्रो वर्षको नेपा.शि.
५९८ को पाठ्यांशको
प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

सन्ध्या रेग्मी
९-२-३८६-१९-२०१२
२४००२०१/२०७३

नेपाली भाषा शिक्षा विभाग
सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस
भरतपुर, चितवन
२०८०/२०२४

प्रतिबद्धतापत्र

मेरो जानकारीमा यो मेरो मौलिक शोधपत्र हो । प्रस्तुत शोधपत्र कक्षा दशमा कविता शिक्षण गर्दा प्रयोग गरिएका विधिको अध्ययन सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस नेपाली भाषा शिक्षा विभाग अर्न्तगत समावेश गरिएको छ । शिक्षाशास्त्र सङ्काय अर्न्तगत स्नातकोत्तर तह उपाधिका लागि यो शोधपत्र तयार गरिएको छ । यसका कुनै अंश प्रतिलिपि, प्रकाशित र शोध प्रयोजन स्वरूप उपाधि लिन विश्व विद्यालयमा प्रस्तुत गरिएको छैन भनी उद्घोष गर्दछु ।

२०८०/९/१०

.....

सन्ध्या रेग्मी

शोधार्थी

शोध निर्देशकको सिफारिसपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस, चितवनको नेपाली शिक्षा विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) दोस्रो वर्षको पाठ्याशं नेपा. शि. ५९८ को प्रयोजनार्थ सन्ध्या रेग्मीले कक्षा दशमा कविता शिक्षण गर्दा प्रयोग गरिएका विधिको अध्ययन शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । यस शोधकार्यसंग म सन्तुष्ट छु । निकै परिश्रमपूर्वक तयार पार्नु भएको प्रस्तुत शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस, चितवनमा सिफारिस गर्दछु ।

२०८०/०९/२९

.....
सरोज दवाडी

(शोध निर्देशक)

कृतज्ञता

यस कक्षा दशमा कविता शिक्षण गर्दा प्रयोग गरिएका विधिको अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र त्रि.वि. शिक्षाशास्त्र सङ्काय, सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली भाषा शिक्षा विभागअन्तर्गत नेपाली शिक्षा विषयको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको नेपा.शि. ५९८ पाठ्यांशको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि तयार पारिएको हो ।

सर्वप्रथम यस शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा आफ्नो अमूल्य समय दिई कुशल निर्देशन तथा आवश्यक सुझाव र सहयोग गर्नुहुने शोध निर्देशक आदरणीय गुरु सरोज दवाडीप्रति हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा आइपरेका समस्याहरू समाधान गर्नुका साथै आवश्यक सल्लाह दिनु हुने विभागीय प्रमुख श्री विन्दु पौडेल तथा विभागीय गुरुहरूप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । शोधपत्र तयारीका क्रममा आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराउन सहयोग पुऱ्याउने सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पसको पुस्तकालय, क्याम्पस प्रशासन, र नेपाली भाषा शिक्षा विभागप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

यो शोधपत्र लेखन कार्यमा निरन्तर रूपमा सुझाव र सहयोग गर्नुहुने जीवन साथी श्री सरोज खड्काप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । मेरा प्यारा छोराहरू अपूर्व खड्का र अथर्व खड्कालाई सदा सम्भ्र रहन चाहन्छु । मलाई औपचारिक शिक्षाको यस तहसम्म ल्याउने क्रममा हरतरहले सहयोग पुऱ्याउने उचित सल्लाह, सुझाव र हौसला प्रदान गर्नुहुने आदरणीय बुवा धर्मराज रेग्मी र आमा .सविता रेग्मीप्रति म सधैं ऋणी छु । त्यस्तै साथीहरूप्रति हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु ।

अन्त्यमा, यस शोध कार्यमा सहयोग गर्नुहुने सम्पूर्णमा हार्दिक आभार प्रकट गर्दै आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली शिक्षा विभाग सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस समक्ष यो शोधपत्र पेस गर्दछु ।

.....

सन्ध्या रेग्मी

२०१०/९/१०

शोधसार

प्रस्तुत शोधका उद्देश्यहरू सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयहरूमा शिक्षकहरूद्वारा प्रयोग गरिएका शिक्षण विधिहरूको तुलनात्मक अध्ययन गर्नु र कविता शिक्षण गर्दा पुरुष शिक्षकहरू र महिला शिक्षकहरू बिचको तुलनात्मक अध्ययन गर्नु रहेका छन् ।

यस शोध कार्य चितवन जिल्ला भरतपुर महानगरपालिकाका जम्मा ५/५ सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयमा सीमित रहेको छ । प्रस्तुत शोधकार्य कक्षा दशमा अध्यापन गर्ने ५/५ महिला शिक्षक र पुरुष शिक्षकको कविता शिक्षण विधिमा सीमित रहेको छ । यस अध्ययनको निष्कर्ष शिक्षक प्रश्नावली फारम, रूजु सूची र कक्षा अवलोकन फारमबाट प्राप्त तथ्याङ्कको विश्लेषणको आधारमा आधारित रहेको छ र यस शोधमा सोद्देश्यमूलक नमुना छनोट विधिको प्रयोग गरिएको छ ।

भाषा शिक्षणको मुख्य ध्येय नै भाषिक सीपको विकास गर्नु हो । यसको लागि भाषा पाठ्य पुस्तकमा कविता, कविता, जीवनी, नाटक, निबन्ध जस्ता विविध विधाहरू समावेश गरिएका हुन्छन् । ती मध्ये कवितालाई तल्लो कक्षादेखि माथिल्लो कक्षा सम्म नै प्रमुख विधाको रूपमा छनोट गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत शोधको शीर्षक कक्षा दशमा कविता शिक्षण गर्दा प्रयोग गरिएका विधिको अध्ययन रहेको छ । शीर्षक नै मुख्य समस्या भएकाले अन्य समस्याको रूपमा कक्षा कोठामा विद्यार्थीहरू के कति सक्रिय छन् ? शिक्षकको शिक्षण क्रम कविताको प्रकृति अनुरूप भएन भएको पत्ता लगाउनु, पुरुष र महिला शिक्षकहरू बिचको समानता र भिन्नता देखाउने र सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका कक्षा दशमा कविता शिक्षण गर्दा अपनाइएका शिक्षण विधि पत्ता लगाउनु जस्ता समस्यालाई आधार बनाएर उद्देश्य निर्धारण गरिएको छ ।

यस शोध कार्यलाई प्रभावकारी र तथ्यपूर्ण बनाउनका लागि शोध निर्देशक र अन्य विशेषज्ञहरूको सुझावका आधारमा शोधकार्यको उद्देश्य अनुरूप सङ्कलित तथ्यलाई क्रमिक रूपमा विश्लेषण र व्याख्या गरिएको छ । यस अध्ययनको प्राथमिक स्रोत अन्तर्गत कक्षा अवलोकन फारम र शिक्षक प्रश्नावली प्रयोग गरिएको छ, भने द्वितीय स्रोत अन्तर्गत पुस्तकालयीय विधि र सर्वेक्षण विधि अपनाई सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । सङ्कलित सामग्रीलाई आधार बनाएर कक्षा दशमा कविता शिक्षण गर्दा अपनाइएका विधिहरूलाई अध्ययन गरिएको छ । यस क्रममा प्रत्यक्ष कक्षा अवलोकन विधिको प्रयोग गरी प्राप्त विवरणलाई विज्ञहरूको सल्लाह र सुझाव अनुसार विश्लेषण व्याख्या गरिएको छ ।

शोध निष्कर्ष

- शिक्षक प्रश्नावली फाराममा रहेको पाठयोजना सम्बन्धी प्रश्नको जिज्ञासामा सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका १००% शिक्षकले पाठ योजना दैनिक बनाउने बताएको भएपनि कक्षा अवलोकनको अन्त्यमा शिक्षकहरूले व्यवहारमा त्यस्तो नगरेको देखियो । कक्षा अवलोकनको क्रममा पाठयोजना देखाउनुहोस भन्दा कसैले पनि नदेखाएकोले सैद्धान्तिक रूपमा सचेतता रहेको तर व्यवहारमा कार्यान्वयन नगरेको अवस्थालाई औल्याउन सकिन्छ ।
- कविता शिक्षण गर्दा शिक्षकहरूले भाषिक सीप विकास वा विषयवस्तुको ज्ञान कुन चाहिँमा जोड दिएका छन् भनी गरिएको अध्ययनमा संस्थागत विद्यालयको तुलनामा सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकहरू भाषिक सीप विकासप्रति बढी सचेत रहेको पाइयो । दुवै विद्यालयतर्फका सम्पूर्ण शिक्षकहरूले विशिष्ट पङ्क्तिको व्याख्या गर्ने कुरा बताए तापनि कक्षा अवलोकन गर्दा कविता शिक्षणका क्रममा २०% शिक्षकले मात्र विशिष्ट पङ्क्तिको व्याख्या गरेको पाइयो ।
- संस्थागत विद्यालयतर्फका सबै शिक्षकहरूले गृहकार्यलाई अनिवार्य ठानेको बताए पनि कक्षा अवलोकन गर्दा सामुदायिक विद्यालयका ३० % शिक्षकहरूले दैनिक रूपमा गृहकार्य दिने गरेको पाइयो ।
- भाषिक सीपको विकासलाई महिला शिक्षकले भन्दा पुरुष शिक्षकले बढी जोड दिएको पाइयो ।

विषयसूची

अध्याय एक

शोध परिचय

विषय परिचय	१
समस्या कथन	२
अध्ययनका उद्देश्यहरू	३
अध्ययनको सान्दर्भिकता	३
अध्ययनको सीमा	३
शोधपत्रको रूपरेखा	४

अध्याय दुई

पूर्वकार्यको समीक्षा र कविताको सैद्धान्तिक अवधारणा

पूर्वकार्यको समीक्षा	५
पूर्वकार्यको अध्ययनको उपादेयता	८
कविता शिक्षणको सैद्धान्तिक अवधारणा	९
कविता विधाको परिचय	९
कक्षा दशमा कविता शिक्षण गर्न उपयुक्त शिक्षण विधिहरू	१०
कविता शिक्षणको परिचय	१४
कविता शिक्षणको प्रयोजन	१५
कविता शिक्षणको महत्त्व	१५

अध्याय तीन

शोधविधि र प्रक्रिया

अध्ययनको ढाँचा	१७
जनसङ्ख्या र नमुना अध्ययनको क्षेत्र	१७
नमुना छनोटको प्रक्रिया	१६
तथ्याङ्क सङ्कलनका उपकरणहरू निर्माण र सङ्कलन प्रक्रिया	१७
तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया	१८

अध्याय चार

तथ्याङ्कको व्याख्या तथा विश्लेषण

परिचय	१९
विद्यालय र शिक्षकको विवरण	१९
शिक्षक प्रश्नावली र कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्कको विश्लेषण	२०
पाठ योजना	२०
कविता शिक्षणको उद्देश्य	२२
कविता शिक्षणको सुरुआत	२४
बोधका लागि पठन विधिको छनोट	२६
शब्दार्थ शिक्षण	२९
वाक्यमा प्रयोग	३१
कविताको व्याख्या	३२
बोध प्रश्नोत्तर	३४
विशिष्ट पङ्क्तिको व्याख्या	३६
शिक्षण सामग्रीको प्रयोग	३७
विद्यार्थीको रुचि र चाहना	३९
स्तर अनुकूलता	४१
शिक्षण विधिको प्रयोग	४३
भाषा तत्त्वको शिक्षण	४५
सारांश र सन्देश	४७
दैनिक विद्यार्थी मूल्याङ्कन	४९
गृहकार्य	५२
गृहकार्य निरीक्षण	५४
अध्याय पाँच	
सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता	
सारांश	५६
निष्कर्ष	५७
उपयोगिता	५८
भावी अध्ययनका सम्भाव्य शोध शीर्षकहरू	५९

सङ्क्षेपीकृत शब्दसूची

अप्र.	-	अप्रकाशित
उप प्रा.	-	उप प्राध्यापक
उ.मा.वि.	-	उच्च माध्यामिक विद्यालय
डा.	-	डाक्टर
प्रा.वि.	-	प्राथमिक विद्यालय
नि.मा. वि.	-	निम्न माध्यमिक विद्यालय
मा.वि.	-	माध्यमिक विद्यालय
नेपा.शि.	-	नेपाली शिक्षा
ने.भा.शि.वि.	-	नेपाली भाषा शिक्षा विभाग
सह प्रा.	-	सह प्राध्यापक
सं.	-	संस्करण
त्रि.वि.	-	त्रिभुवन विश्व विद्यालय

अध्याय एक

शोध परिचय

विषय परिचय

भाषा मानव सभ्यताको विकाससँग-सगैँ बिचार विनिमयको माध्यमको रूपमा मानव मात्रको संस्थागत पेवाको रूपमा आएको हो । एक आपसमा बिचार तथा संवेदना सम्प्रेषणका लागि भाषाको जन्म भएको पाइन्छ । त्यसैले भाषा मानविय र सामाजिक वस्तु हो । भाषा मानवको सामाजिक सर्म्पर्क वातावरण रहनसहन आदिका आधारमा विकसित र फैलिदै जान्छ । विश्व बन्धुत्वको स्थापना गर्न मानवीय व्यवहारको अभिन्न अङ्ग बनेको भाषाले वैचारिक आदान प्रदानको सुगम रूपमा कार्य गर्नु पर्दछ । भाषा जहिले पनि सरलतातिर बग्दछ । विश्वमा हरेक राष्ट्रका भाषाहरू फरक फरक छन् । कुनै पनि देशमा वैधानिकता प्राप्त गरेको भाषा भिन्न भिन्न भएता पनि सरकारी कामकाजको लागि एक वा दुई ओटा भाषा प्रयोगमा ल्याइएको पाइन्छ ।

नेपाल बहुजाति, बहुभाषी भएको देश हो । नेपाली भाषालाई साभा भाषा, सम्पर्क भाषा, राष्ट्रभाषा, माध्यम भाषाका रूपमा व्यवहार गरिन्छ । नेपालमा विभिन्न जातिका भाषा लेख्य वा मौखिक प्रचलनका रूपमा रहेका पाइन्छन् । नेपालमा सर्वप्रथम नेपाली भाषालाई माध्यम भाषाका रूपमा वि.सं. १९५८ मा तात्कालीन प्रधानमन्त्री देव शमशेरले देशका विभिन्न भू-भागमा भाषा पाठशालाहरू स्थापना गर्नु पहिलो प्रयास भएको पाइन्छ । बभाडे राजा जयपृथ्वी बहादुर सिंहद्वारा लेखिएको 'अक्षराङ्क शिक्षा' देशका विभिन्न ठाउँमा खोलिएका भाषा पाठशालाहरूमा आधारभूत पाठ्यपुस्तकका रूपमा राखिएको पाइन्छ । वि.सं. १९७० मा गोरखा भाषा प्रकाशनी समिति स्थापना भएपछि पाठ्यपुस्तकहरू प्रकाशनमा ल्याई देशभरिका प्राथमिक र माध्यमिक विद्यालयहरूमा नेपाली भाषाको अध्ययन अध्यापन व्यवस्थित रूपमा हुँदै आएको पाइन्छ । वि.सं. १९९० मा एस.एल.सी. बोर्डको स्थापनापछि उच्च शिक्षामा समेत नेपाली भाषाका माध्यमबाट पठन पाठनको औपचारिक रूपमा भएको पाइन्छ । त्यस्तै वि.सं. २०१५ मा नेपाली भाषालाई राष्ट्र भाषा र विभिन्न जातजातिले बोल्ने भाषालाई राष्ट्रिय भाषाको रूपमा पहिलोपल्ट मान्यता दिइएको थियो । वि.सं. २०७२ को नेपालको संविधानले नेपाली भाषालाई राष्ट्र भाषा र नेपालमा बोलिने अन्य भाषालाई राष्ट्रिय भाषा भनेर स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरेको छ । नेपाली भाषा

अन्तर्राष्ट्रिय सञ्चार, इमेल, इन्टरनेटमा समेत विकसित भइसकेको छ । नेपाली भाषाका कतिपय खबर पत्रिका, कथा, कविता, अन्तर्राष्ट्रिय भाषामा अनुवाद समेत भइसकेको पाइन्छ । यसले गर्दा नेपाली भाषा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा समेत मान्यता प्राप्त गर्नुले नेपाली भाषाको शिक्षणमा महत्त्व अभै बढ्नेछ ।

भाषा शिक्षणका लागि साहित्यका थुप्रै विधाहरूमध्ये कविता विधा निकै उपयोगी र लाभदायक मानिन्छ । कविता विधाले भाषा पाठ्यपुस्तकलाई उपयोगी बनाएर धेरै सहयोग गरि विद्यार्थीहरूलाई आकर्षित बनाउदछ । कविता विधा एक महत्त्वपूर्ण शिक्षण विधा मानिन्छ । यस विधालाई विभिन्न विधि अपनाएर शिक्षण गर्दा विषयवस्तुको प्रकृति, बालबालिकाहरूको चाहाना, रुचि साथै स्तर अनुसारको उद्देश्य प्राप्त गर्न सकिन्छ । आधारभूत तह कक्षा दशमा कविता शिक्षण गर्दा शिक्षकको भाषिक सिप विकाश र साहित्यिक रसास्वाधनका लागि के कस्ता शिक्षण विधिहरू गर्दछन् भन्ने कुरामा यस शोध कार्य केन्द्रित रहेको छ । कविता विधा शिक्षण गर्दा प्रयोग गरिएका विधिहरूको निश्चित अवधारणाको ढाँचा तयार पारिएको छ र कक्षा दशमा शिक्षण गर्ने शिक्षकहरूको विधिहरूको अध्ययन गरिएको छ ।

समस्या कथन

प्रस्तुत 'कक्षा दशमा कविता शिक्षण गर्दा प्रयोग गरिएका विधिहरूको अध्ययन' नै शोध विषय हो । सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका शिक्षकहरू अनि महिला शिक्षक र पुरुष शिक्षकहरू विच कविता शिक्षण गर्दा फरक फरक विधि प्रयोग गरेको पाइन्छ । त्यसैले कक्षा दशमा कविता शिक्षण गर्दा विधिहरू कस्ता र कसरी अपनाएका छन् भन्ने कुरालाई व्यवस्थित एवं वैज्ञानिक विधिद्वारा अध्ययन गरि त्यसमा रहेको अन्तर्निहित ज्ञानलाई खोजी गर्न सकिन्छ । कक्षा दशमा कविता शिक्षण गर्दा प्रयोग गरिएका विधिहरूको अध्ययन नै प्रस्तुत शोधको मुख्य समस्या हो । यस समस्यासँग अन्तरनिहित शोध प्रश्नहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- क) सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकहरू र संस्थागत विद्यालयका शिक्षकहरूले अपनाएका विधिहरू विच के कस्तो समानता र भिन्नता पाइन्छ ?
- ख) कविता शिक्षण गर्दा पुरुष शिक्षकहरू र महिला शिक्षकहरू विच के कस्तो समानता र भिन्नता पाइन्छ ?

अध्ययनका उद्देश्यहरू

प्रस्तुत शोधका उद्देश्यहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

- क) सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयहरूमा शिक्षकहरूद्वारा अपनाइएका शिक्षण विधिहरूको तुलनात्मक अध्ययन गर्नु ।
- ख) कविता शिक्षण गर्दा पुरुष शिक्षकहरू र महिला शिक्षकहरू बिचको तुलनात्मक अध्ययन गर्नु ।

अध्ययनको सान्दर्भिकता

अनुसन्धान गर्नुभन्दा पहिले सम्बन्धित विषयमा के कस्ता अनुसन्धानमूलक कार्य भएका छन् सो कुरा पत्ता लगाई नभएको र भएका कुरालाई पुन मूल्याङ्कन गर्दा अध्ययनको सान्दर्भिकता रहन्छ । विधागत शिक्षणका क्रममा कविता विधा शिक्षणका लागि शिक्षकहरूले फरक-फरक विधिहरू अपनाएको पाइन्छ भने कसै कसैले सैद्धान्तिक आधारलाई आधार बनाई आंशिक विधि प्रयोग गरेको भेटिन्छ ।

चितवन जिल्लाको भरतपुर महानगरपालिकामा कविता शिक्षण विधिहरूको अध्ययन आजसम्म हुन नसकेको र त्यसमा पनि कविता शिक्षण विधिको बारेमा चितवन जिल्लाको भरतपुर महानगरपालिकाका शिक्षकहरूमा सामान्य फरक फरक जानकारी र व्यक्तिगत शिक्षण विधि रहेको हुँदा यस कार्यले शिक्षकहरूको शिक्षण कार्य विधिहरूको स्पष्ट जानकारी दिने हुदा यस शोध कार्यको औचित्य स्वतः स्पष्ट हुन्छ । चितवन जिल्लाको भरतपुर महानगरपालिकामा कविता शिक्षण विधिहरूको अध्ययन आजसम्म हुन राम्रोसँग नसकेकाले यसको औचित्य देखिन्छ साथसाथै यस कार्यले राष्ट्रिय स्तरमा नीति निर्माणको तहमा समेत टेवा पुग्दछ ।

अध्ययनको सीमा

यस शोध कार्य चितवन जिल्ला भरतपुर महानगरपालिका जम्मा ५/५ सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयमा सीमित रहेको छ । प्रस्तुत शोध कार्य कक्षा दशमा अध्यापन गर्ने ५/५ महिला शिक्षक र पुरुष शिक्षकको कविता शिक्षण विधिमा सीमित रहेको छ । यस अध्ययनको निष्कर्ष शिक्षक प्रश्नावली फारम, रूजु सूची र कक्षा अवलोकन फारमबाट प्राप्त

तथ्याङ्कको विश्लेषणको आधारमा आधारित रहेको छ । यस शोधमा सोद्देश्यमूलक नमुना छनोट विधिको प्रयोग गरिएको छ ।

शोधपत्रको रूपरेखा

यस शोधपत्रको संरचनालाई व्यवस्थित बनाउन पाँच अध्याय र त्यस अन्तर्गत विभिन्न उपशीर्षक दिइएको छ :

अध्याय एक : शोध परिचय

यस अध्यायमा शोधपत्रको परिचय प्रस्तुत गरिएको छ, जसले समष्टि शोध प्रबन्धको स्वरूपको बोध गराउँछ ।

अध्याय दुई : पूर्वकार्यको समीक्षा र कविता शिक्षणको सैद्धान्तिक अवधारणा

शोधपत्रको दोस्रो परिच्छेदमा शोधकार्यका सैद्धान्तिक आधार तयार गरिएको छ ।

यस अध्यायमा पूर्वकार्यको समीक्षा, पूर्वकार्यको समीक्षाको उपादेयता र कविताको सिद्धान्त र कविता शिक्षणको अवधारणाहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

अध्याय तिन : अध्ययन विधि र प्रक्रिया

शोधपत्रको तेस्रो परिच्छेदमा शोधकार्यका निमित्त शोध विधिको आधार तयार गरिएको छ, जसमा अध्ययनको ढाँचा, तथ्याङ्क वा सूचना सङ्कलन प्रक्रिया, तथ्याङ्क विश्लेषण र व्याख्या प्रस्तुत गरिएको छ ।

अध्याय चार : तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण

शोधपत्रको चौथो परिच्छेदमा शोधकार्यका निमित्त तथ्याङ्कको नतिजा र छलफल गरी विश्लेषण गरिएको छ । जसमा तथ्याङ्क विश्लेषण र नतिजा, छलफल प्रस्तुत गरिएको छ ।

अध्याय पाँच : सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता

शोधपत्रको पाँचौँ परिच्छेदमा सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता शीर्षक राखिएको छ । जसमा निष्कर्ष अन्तर्गत पहिलो उद्देश्यको निष्कर्ष, दोस्रो उद्देश्यको निष्कर्ष, तेस्रो उद्देश्यको निष्कर्ष र उपयोगितामा नीतिगत तहमा र प्रयोगात्मक तहमा अनि अन्त्यमा भावी शोधको निमित्त शीर्षक प्रस्तुत गरिएको छ ।

अध्याय : दुई

पूर्वकार्यको समीक्षा र कविता शिक्षणको सैद्धान्तिक अवधारणा

पूर्वकार्यको समीक्षा

शोधका क्रममा पूर्व कार्यले आफ्नो शोध कार्यसँग के कस्तो सम्बन्ध राख्दछ वा आफ्नो प्रस्तावित कार्यसँग मेल खाने जे जस्ता पूर्व अध्ययनहरू भएका छन् तिनीहरूको दुर्बल पक्ष अनि गर्न बाँकी कामको कुरा पूर्व कार्यको योगदान उपलब्धि र तिनले लिएका उद्देश्यको निष्कर्ष गरिन्छ । यसमा भएका कमी, त्रुटि सीमा, क्षेत्र आदिमाथि दिग्दर्शन गर्नु पर्दछ । यसैले कविता शिक्षण विधिसँग सम्बन्धित पूर्वकार्यहरूको अध्ययनलाई आधार बनाउनु आवश्यक हुन्छ । कविता शिक्षणसँग सम्बन्धित भएर गरिएका पूर्व कार्यहरूलाई समीक्षात्मक रूपमा यसरी प्रस्तुत गरिन्छ :

अधिकारी (२०५३) द्वारा *नेपाली भाषा शिक्षण* नामक पुस्तकमा नेपाली भाषा शिक्षणको आवश्यकता, भाषा शिक्षणको सिद्धान्त लगाएत भाषिक सिप शिक्षणको चर्चा गरिएको छ साथै व्याकरण शब्दार्थ शिक्षणको चर्चा गरिएको छ । शिक्षण विधि सँग मात्र सम्बन्धित उक्त पुस्तक यस शोधकार्यका निम्ति सैद्धान्तिक ढाँचा निर्माण साथै विश्लेषण प्रक्रिया निर्माणका लागि समेत उपयोगी भएको देखिन्छ ।

पौडेल (२०६०) ले *कक्षा दशमा कविता शिक्षण गर्दा अपनाइएका शिक्षण विधिहरूको अध्ययन* नामक अप्रकाशित स्नातकोत्तर तहको शोधपत्रमा कक्षा दशमा शिक्षण विधिको वर्णन विश्लेषण सहित ग्रामीण र शहरी क्षेत्रका शिक्षकहरूको कविता शिक्षणको तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ । उक्त कार्यले प्रस्तावित शोध कार्यका लागि सैद्धान्तिक ढाँचा, विश्लेषणको आधार निर्माणमा सहयोग पुगेको देखिन्छ ।

आधिकारी र शर्मा (२०६९) द्वारा लिखित *प्रारम्भिक नेपाली शिक्षण* नामक पुस्तकमा नेपाली भाषा शिक्षणको परिचय, भाषिक सिप र विभिन्न साहित्यिक तथा साहित्यतर विधा शिक्षणको प्रयोजन जस्ता कुराहरू उल्लेख गर्ने क्रममा कविता शिक्षणको प्रयोजन विधि तथा विधिहरूको चर्चा गरिएको छ । कविता शिक्षण गर्दा प्रयोग गरिएका विधिहरूलाई समग्रमा प्रस्तुत गरिएको छ । यस कार्यले पनि यस शोधकार्यका लागि सैद्धान्तिक ढाँचा निर्माण साथै विश्लेषण प्रक्रिया निर्माणका लागि समेत उपयोगी भएको देखिन्छ ।

गौतम (२०६४) ले *कक्षा दशमा कविता शिक्षण गर्दा प्रयोगमा आएका विधिहरूको अध्ययन* शीर्षकको अप्रकाशित स्नातकोत्तर तहको शोधपत्रमा कविता शिक्षणको परिचय विधिका साथै तालिम प्राप्त र तालिम अप्राप्त शिक्षकको शिक्षण विधिमा पाइने भिन्नताको उल्लेख गरिएको छ । ग्रामिण र शहर क्षेत्रका विद्यालयको शिक्षकमा कविता शिक्षण गर्दा प्रयोग गरिएका विधि भने उल्लेख गरिएको छैन तापनि यस कार्यले सिद्धान्त निर्माणका साथै तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकहरूको शिक्षण विधि विश्लेषण निमित्त सहयोग पुगेको देखिन्छ ।

सुवेदी (२०६५) को *कक्षा नौमा कविता विधा शिक्षण गर्दा अपनाइएका विधिहरूको अध्ययन* शीर्षकको अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्रमा कविता शिक्षणको परिचय प्रयोजन र विधि उल्लेख गरिएको छ । तालिम प्राप्त शिक्षक र तालिम अप्राप्त शिक्षकहरूको कविता शिक्षण विधिको तुलनात्मक विश्लेषण गरिएको छ । यस कार्यले प्रस्तावित शोध कार्यका लागि सैद्धान्तिक, अध्ययन ढाँचा, विश्लेषणको आधार निर्माणमा सहयोग पुगेको देखिन्छ ।

ढुङ्गेल र दाहाल (२०६६) द्वारा लिखित *नेपाली भाषा शिक्षण कृतिमा कविता शिक्षणको परिचय, उद्देश्य, महत्त्व शिक्षण विधिका साथै कविता शिक्षणका विधिहरूमा सारांश बताउने, बोध प्रश्नोत्तर गर्ने, शब्द भण्डारको प्रयोग गर्ने र उखान टुक्राको प्रयोग गर्ने आदि कुराको बारेमा व्याख्या गरेको पाइन्छ* । निम्न माध्यमिक तह कविता शिक्षण गर्दा प्रयोग गरिएका विधि भनेर उल्लेख गरिएको छैन । तापनि यस कार्यले प्रस्तावित शोधका निमित्त सैद्धान्तिक खण्ड र अध्ययन विधि खण्ड निर्माणका निमित्त सघाउ पुगेको देखिन्छ ।

अधिकारी (२०६७) ले *भाषा शिक्षण : केही परिप्रेक्ष्य तथा पद्धति* नामक पुस्तकमा भाषा शिक्षण सँग सम्बन्धित विभिन्न पद्धति र विधिहरूको चर्चा गरिएको छ । साथ साथै कविता शिक्षण र भाषा शिक्षणको प्रयोजन बारेमा पनि जानकारी गराइएको छ । यस कार्यले पनि प्रस्तावित शोध कार्यका निमित्त सैद्धान्तिक ढाँचा निर्माण साथै विश्लेषण प्रक्रिया निर्माणका लागि समेत उपयोगी भएको देखिन्छ ।

शार्मा र पौडेल (२०६७) द्वारा लिखित *नेपाली भाषा र साहित्य शिक्षण* नामक पुस्तकमा साहित्य र साहित्यतर विधाहरूको शिक्षणको परिचय परिभाषा शिक्षणको महत्त्व शिक्षण विधि शिक्षण विधिहरूको उल्लेख गरिएको छ । त्यस अन्तर्गत कविता शिक्षण विधि पनि समेटिएको छ । यस कार्यले पनि सैद्धान्तिक र अध्ययन विधि निर्माण गर्न सहयोग पुगेको देखिन्छ ।

लामिछाने (२०६७) ले *नेपाली भाषा शिक्षण* नामक कृतिमा भाषा शिक्षणको विश्लेषणका क्रममा कविता शिक्षणको बारेमा पनि केहि चर्चा गरेको पाइन्छ । कविता शिक्षण विधिलाई त्यसैमा उल्लेख गरेका छन् । उक्त कार्यले सैद्धान्तिक खाका निर्माणका साथै अध्ययन विधि निक्यौल गर्न सहायता प्रदान गरेको छ ।

ढकाल (२०६७) ले *नेपाली भाषा शिक्षण: परिचय र प्रयोग* पुस्तकमा नेपाली भाषा शिक्षणको ऐतिहासिक सर्वेक्षण गर्दै वर्तमान स्थितिको मूल्याङ्कन गरेका छन् साथ-साथै विधागत शिक्षण प्रक्रियाको उल्लेख गर्ने क्रममा कविता विधा शिक्षणको प्रयोजन सहित शिक्षण विधिको जानकारी दिएका छन् ।

भण्डारी (२०६७) ले *गुल्मी जिल्लामा कक्षा नौमा अध्यापन गर्ने शिक्षकहरूले कविता शिक्षण गर्दा प्रयोग गर्ने शिक्षक विधिहरूको अध्ययन* नामक स्नातकोत्तर तहको अप्रकाशित शोधपत्रमा गुल्मी जिल्लामा शिक्षण गर्ने सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका शिक्षकहरूको कविता शिक्षण विधिको तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ । उक्त शोधमा ग्रामीण र सहरी क्षेत्रका शिक्षकका साथै तालिम प्राप्त अनि अप्राप्त शिक्षकहरूको अध्ययन भने गरिएको पाइदैन । उक्त कार्यले प्रस्तावित शोध कार्यका निमित्त सैद्धान्तिक ढाँचा निर्माणका साथै सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका शिक्षकको तुलनात्मक अध्ययनका निमित्त लाभदायिक भएको देखिन्छ ।

गिरी (२०६८) ले *प्युठान जिल्लाका कक्षा नौ मा कविता शिक्षण गर्दा प्रयोग गरिएका विधिहरूको अध्ययन* नामक स्नातकोत्तर तहको अप्रकाशित शोधपत्रमा कविता शिक्षण गर्दा प्रयोग गरिएका विधिहरूको पहिचान गरी प्रयोजन सहित सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका शिक्षकहरूले अपनाएका विधिहरूको तुलनात्मक अध्ययन गरी भिन्नता देखाउनुको साथै प्युठान जिल्लामा कविता शिक्षणका विधिमा देखिएका कमी कमजोरी उल्लेख गरिएको छ । तर ग्रामीण र सहरी क्षेत्रका विद्यालयका शिक्षकहरूको साथै तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको कविता शिक्षण विधिको बारेमा उल्लेख गरिएको छैन तापनि यस कार्यले प्रस्तावित शोधका लागि सैद्धान्तिक ढाँचा निर्माण र सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयमा अध्यापन गराउने शिक्षकहरूको शिक्षण विधिहरूको अध्ययन विश्लेषणमा सहयोग पुऱ्याएको छ ।

पौडेल (२०६९) द्वारा लिखित *कक्षा सातमा कविता शिक्षण गर्दा प्रयोग गरिएका विधिहरूको अध्ययन*, नामक अप्रकाशित स्नातकोत्तर तह को शोधपत्रमा कविता शिक्षण

गर्दा प्रयोग गरिएका विधिहरू सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका शिक्षकले अपनाएका विधिहरूको तुलना, तालिम प्राप्त शिक्षकहरू र तालिम अप्राप्त शिक्षकहरू बिचको तुलनाकासाथै पुरुष शिक्षकहरू र महिला शिक्षकहरू बिचको तुलना उक्त शोध कार्यमा गरिएको पाइन्छ । त्यसमा संस्थागत विद्यालय भन्दा सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकहरूले शिक्षण विधि गराउदा विशेष ध्यान दिएको विश्लेषण गरिएको छ । यस शोध कार्यले प्रस्तावित शोधकार्यका निमित्त सैद्धान्तिक कार्यका साथै सम्पूर्ण प्रस्तावित उद्देश्य परिपूर्तिका निमित्त सहयोग गर्ने देखिन्छ । उक्त शोधमा चितवन जिल्लाको भरतपुर नगरपालिकाका विद्यालयका शिक्षकहरूको शिक्षण विधिहरूको अध्ययन एवम् विश्लेषण सोउद्देश्य नमुना छनोट विधिका आधारमा गरिएको छ ।

यसरी विभिन्न लेखक शोधकर्ताहरूले कविता शिक्षण विधिका बारेमा अध्ययन अनुसन्धान गरेको पाइयो । केही अनुसन्धान परिमाणात्मक त केही गुणात्मक देखियो यति हुँदा हुँदै पनि भरतपुर महानगरपालिकालाई अध्ययन क्षेत्र बनाएर शोध कार्य भएको पाइदैन । क्षेत्रगत हिसाबमा कविता शिक्षण विधिको व्याख्या विश्लेषण गरिएतापनि चितवन जिल्लाको भरतपुर महानगरपालिकालाई अध्ययन क्षेत्र बनाएर तथ्याङ्क सङ्कलन र विश्लेषण गर्दा अन्य अनुसन्धानमूलक कार्य भन्दा फरक पर्ने भएकाले यस शोध कार्यको औचित्य प्रष्टिन्छ । पूर्व अध्ययताहरूको सामग्री यस कार्यका निमित्त सैद्धान्तिक ढाँचा निर्माणका साथै विश्लेषण प्रक्रियाका निमित्त पनि उपयोगी भएका छन् ।

पूर्वकार्यको अध्ययनको उपादेयता

अनुसन्धानमा पूर्वकार्य अध्ययनको महत्त्व ज्यादै नै रहेको पाइन्छ । पूर्व गरिएका वा सो अध्ययनसँग सम्बन्धित भएर गरिएका अध्ययनहरूको पुनः अध्ययन विश्लेषण गरेर अध्ययनलाई सहज रूपमा अगाडि बढाउन सकिने भएकाले अनुसन्धानको क्रममा पूर्व अध्ययनको भूमिका महत्त्वपूर्ण र आवश्यकीय ठानिन्छ । सो शीर्षकको बारेमा पहिले के कसरी व्याख्या विश्लेषण गरिएको थियो र अब गर्ने अनुसन्धानमा के-कस्ता कुराहरूको थपघट गरेर अनुसन्धान अगाडि बढाउने भन्ने कुराको जानकारी पनि पूर्व अध्ययनबाट प्राप्त गर्न सकिने भएकाले अनुसन्धानको क्षेत्रमा पूर्व अध्ययनको महत्त्व रहेको देखिन्छ । यहाँ पूर्व अध्ययनको महत्त्वलाई निम्न अनुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

- (क) सम्बन्धित शोधमा पूर्वकार्यको अध्ययनले समस्यालाई राम्ररी बुझ्न, विश्लेषण गर्न र शीर्षक चयन गर्न सहयोग गर्नु ।
- (ख) सम्बन्धित विषयको गहिरो ज्ञान गर्न, अनुसन्धानलाई वैध र विश्वसनीय बनाउन पूर्व अध्ययनले सहयोग पुर्याउनु ।
- (ग) सम्बन्धित शोधमा यो अनुसन्धानलाई उपलब्धिमूलक बनाउन, नवीन धारणा पहिल्याउन, नयाँ सिद्धान्तको खोजी गर्न उपयोगी हुनु ।
- (घ) सम्बन्धित शोधमा पहिले भएका अध्ययनहरूको विश्लेषण गर्न र भविष्यमा गर्न सकिने अनुसन्धान क्षेत्रहरू पत्ता लगाउन पूर्व अध्ययनको महत्त्व रहनु ।
- (ङ) सम्बन्धित शोधमा अनुसन्धान ढाँचा निर्धारण गर्न, उपयुक्त र अनुकूल उपकरणको छनोट गर्न पूर्व अध्ययनले सहयोग पुर्याउनु ।
- (च) सम्बन्धित शोधमा यो परिकल्पना निर्माण गर्न, अनुसन्धानका उद्देश्यहरू निर्धारण गर्न र अनुसन्धान पद्धति निक्यौल गर्न सहयोगी हुनु ।

कविता शिक्षणको सैद्धान्तिक अवधारणा

कविता विधाको परिचय

लोक परम्परादेखि चल्दै आएकोले यसको इतिहास निकै लामो छ । आजको कविताको चाहिँ लोक कविताबाट सुरु भएको पाइन्छ । कुशल व्यक्तिले कुशल ढङ्गबाट कुनै काल्पनिक वा सत्य घटनालाई आख्यानमा बाँधेर पात्रका माध्यमले शृङ्खलाबद्ध रूपमा प्रस्तुत गर्दै जाने क्रममा कविताको जन्म भएको पाइन्छ ।

संस्कृत भाषाको कथ् धातुमा अङ् प्रत्ययबाट निष्पन्न कथ् मा टाप् प्रत्यय लागेर कविता शब्दको निर्माण भएको हो । यसको शाब्दिक अर्थ केही कुरा भन्नु वा कहनु हो (भण्डारी र अन्य, २०६६:४) । कवितालाई गाथा, आख्यान, आख्यायिका स्टोरी, टेल, फेबुल, सर्ट स्टोरी आदि विभिन्न नामले पनि चिनिन्छ । साहित्यका विभिन्न विधाबाट प्रवृत्ति ग्रहण गरेर एउटा छुट्टै विधाको रूपमा आफूलाई परिचित गर्न यस विधाले छोटो समयमा नै जनमानसमा गहिरो प्रभाव पारेको पाइन्छ । समय र परिस्थितिसँगै विभिन्न आरोह अवरोह

पार गर्दै वर्तमान समयसम्म आईपुग्दा अन्य विधाको तुलानामा कविताले आफूलाई परिभाषित गरेको छ । लोकप्रिय र विशिष्ट विधाको रूपमा आफूलाई परिभाषित गरेको छ । वास्तवमा कविताले आफ्नो स्वरूपलाई युगसापेक्ष रूपमा परिवर्तन गर्दै लगेकोले यसलाई कुनै निश्चित परिभाषामा समेट्न सकिँदैन । यसलाई विविध ढङ्गले परिभाषित गरेको पाइन्छ ।

कविता भनेको एउटा यस्तो कवितात्मक कृति हो, जुन छोटो हुनाले एक बसाइमै पढेर सिद्धाउन सकिन्छ भनी एडगर एलेन पोले भनेका छन् । बिस मिनेटमा पढ्न सकिने कुनै पनि सङ्क्षिप्त आकारको गद्य लेखन नै कविता हो भनी एच्.सी. बेल्सले व्यक्त गरेका छन् । कहानी, सङ्कट वा अन्योलमा परेका पात्रहरूको कलात्मक वर्णन हो, जसको कुनै निश्चित परिणाम होस् भनी इलाचन्द्र जोशीले व्यक्त गरेका छन् । त्यस्तै, छोटो किस्सा एउटा सानो आँखी भयाल हो, जहाँबाट एउटा सानो संसार चियाइन्छ भनेर लक्ष्मी प्रसाद देवकोटाले भनेको पाइन्छ । त्यसैगरी कवितामा मानिसको यस्तो अवस्था विशेषको अभिव्यञ्जना खास गरी हुन्छ, जसबाट त्यस पात्रको स्वभाव वा कुनै एक प्रवृत्ति विशेषको परिचय पाठकले पाउँदछ, भन्ने कुरा रत्नध्वज जोशीले व्यक्त गरेका छन् ।

उपर्युक्त विद्वान्हरूका परिभाषालाई केलाउँदा कवितालाई समाज सुधारको अपेक्षा राख्दै सङ्क्षिप्तताको साथसाथै पात्रहरूको वर्णन सहित अभिव्यक्तिको रूपमा परिचित गराइएको देखिन्छ । निष्कर्षमा कवितालाई यसरी परिभाषित गर्न सकिन्छ : मानिसले मस्तिष्क र मनलाई आकर्षित गर्ने विचारको सुन्दर समायोजनमा बाँधिएको जीवन र जगत् सम्बन्धी कुनै एक विशेष पक्षको सजीव चित्रणलाई छोटो आकारमा बाँधेर आख्यानात्मक ढाँचामा प्रस्तुत गरिएको कलात्मक र सरस अभिव्यक्तिलाई कविता भनिन्छ ।

कक्षा दशमा कविता शिक्षण गर्न उपयुक्त शिक्षण विधिहरू

कक्षा दश माध्यमिक तहको शुरुको कक्षा हो । एउटा तह पार गरी अर्को तहमा प्रवेश हुने हुँदा स्तर अनुरूप केही नौलोपन आउनु अस्वाभाविक मानिँदैन । एउटा कक्षाको मात्र अन्तर भएपनि तहगत अन्तरमा फरक नै पर्न जान्छ । कक्षा नौ र दशमा विषयवस्तुहरूको अन्तर ठूलै छ । अध्ययन अध्यापनको सवालमा पनि माथिल्लो तहमा बढी गहिरिएर जानुपर्ने, आउँदो बनाउने भन्दा पनि पाठकले अनुभूति गर्नुपर्ने र आफ्ना ढङ्गले

ती विषय वस्तुहरूको सही विश्लेषण समेत गर्नुपर्ने भएको हुँदा विद्यार्थीहरूमा त्यस्ता गुण तथा क्षमताहरूको विकास हुन शिक्षण विधि पनि गुणात्मक नै हुनुपर्दछ । तल्ला कक्षाहरूमा जस्तो व्याख्यान विधिको प्रयोग गरी शिक्षण गर्ने र विद्यार्थीहरूले कविता कण्ठस्थ गर्ने पद्धतीहरूको अन्त्य गरी कविताको आशय बुझी बोध गर्ने, विभिन्न ढङ्गले कविताको विश्लेषण गर्ने तथा कविता रचना गर्ने क्षमताको प्रार्दुभाव समेत यस तह र कक्षाबाट हुने हुँदा उपयुक्त तथा विशिष्ट शिक्षण विधिहरूको प्रयोग हुनु आवश्यक हुन्छ । कक्षा दशमा कविता शिक्षण गर्न निम्नानुसारका शिक्षण विधिहरू अपनाउनु उचित देखिन्छ ।

गीत तथा अभिनय विधि

कविता शिक्षणको क्रममा कवि परिचय गराइ सकेपछि शुद्ध सुनाइ, बोलाइ तथा पढाइ सीपको विकासका लागि कविता पठन वा वाचन अभ्यास गराउनु पर्छ । शुद्धोच्चारण तथा लयवद्ध वाचन हुन सके नसकेको थाह पाई आवश्यकता अनुसार अभ्यासद्वारा शुद्धीकरण गर्न सस्वरवाचन गराउनु पर्दछ । त्यसैले कविताको सस्वरवाचन गराउँदा गीतीलयमा गराउनु पर्दछ । यति, गति, लय आदिको ख्याल गरी कवितालाई गीती लयमा वाचन गर्न विद्यार्थीहरूलाई अभिप्रेरित गरी देखिएको समस्याहरूको समाधान गर्न गीत विधिलाई उपयोग गर्नु वाञ्छनीय हुन्छ । गीती लयले विद्यार्थीहरूको मनलाई आकर्षित गर्ने र पढाइप्रति प्रेरित गर्ने हुँदा यो विधि उपयोगी सिद्ध भएको पाइन्छ । यसका लागि शिक्षक निपूण हुनुपर्दछ र सबै विद्यार्थीहरूलाई समान अवसरको वातावरण तयार पार्न सक्नुपर्दछ । त्यसैगरी कविताका माध्यमले भाषिक सीपहरू विकास गर्न तथा अभिनय आदि क्षमताको विकास गर्न अभिनय विधिलाई उपयोगमा ल्याउन सकिन्छ । कविताको कथावस्तुलाई कथात्मक शैलीमा ढाली विद्यार्थीहरूलाई पात्रको रूपमा अभिनय गराई शिक्षण गर्ने विधि अभिनय विधि हो । विद्यार्थीहरूले गरेर सिकने यस विद्यार्थी केन्द्रित विधिद्वारा शिक्षण गर्न सकेमा बक्षा प्रभावकारी हुनुका साथै विद्यार्थीहरूलाई सक्रिय तुल्याउन सकिन्छ । यस विधिद्वारा शिक्षण गर्दा नियन्त्रित वातावरण तयार गर्न भने शिक्षक सक्षम हुनुपर्दछ ।

छलफल विधि

मा.वि.तह (कक्षा दश) मा कविता शिक्षण गर्ने उपयुक्त विधि अन्तर्गत छलफल विधि पर्दछ । सिङ्गै कक्षा गोलमेचमा बसेर वा साना साना समूहमा विभक्त भएर पाठ्यवस्तुसँग सम्बद्ध विषयवस्तु, समस्या वा प्रश्नमा केन्द्रित भई आ-आफ्नो विचार व्यक्त गर्ने अरुका

विचारहरू धैर्यतापूर्वक सुन्ने र सामुहिक रूपमा निष्कर्षमा पुग्ने विधिलाई छलफल विधि भनिन्छ । कविता शिक्षणको क्रममा कवि परिचय, विशेषता, शीर्षक परिचय, लय, भाव, छन्द, रस शीर्षक सार्थकता आदिका विषयमा शीर्षकगत रूपमा छलफल गरी निष्कर्षमा पुग्न छलफल विधि बहुउपयोगी मानिन्छ । यसरी छलफल विधिद्वारा शिक्षण गर्न अघिल्लै दिन विषय शीर्षकहरू दिएर औपचारिक रूपमा छलफल गराएर वा तत्काल विषयवस्तु शीर्षक वा समस्या दिएर अनौपचारिक रूपमा पनि छलफल गराई शिक्षण गर्न सकिन्छ । विद्यार्थी केन्द्रित विधि अन्तरगतको छलफल विधिका माध्यमले प्रत्येक पाउ कविताको भावार्थ सङ्कलन गरी समग्र भाव पत्ता लगाउन यो विधिद्वारा भाषाका चारै सीपहरूको विकास गराउन सकिन्छ । यस विधिका लागि विषय शिक्षकको भूमिका केन्द्रीय रूपमा रहनु पर्दछ ।

तुलनात्मक विधि

पाठ्य कविताका कविका अन्य कविता वा अन्य कविहरूको कविताहरूसँग पाठ्य कवितालाई तुलना गरी अध्यापन गर्ने विधिलाई तुलनात्मक विधि भनिन्छ । सुबोध कवि वा कविकृतिको चर्चा गरी सोसँग पाठ्यकविताको सामिप्यता देखाई अध्यापन गर्ने विधि पनि कक्षा नौका लागि कविता शिक्षण गर्ने उपयुक्त विधि मानिन्छ । जानेकोबाट नजानेको तिर जाने यो विधिले विद्यार्थीहरूमा तुलनात्मक ढङ्गले समस्याहरूको अध्ययन तथा समाधान गर्ने क्षमताको विकास गर्ने र आत्मा निर्णय गर्ने क्षमताको विकास हुने हुँदा उपयोगी मानिन्छ । कवि तथा कविताका विषयमा गहन अध्ययन गर्नु पर्ने यस तहमा तुलनात्मक विधि सबै विधा शिक्षण गर्न उपयोगी विधि मानिन्छ ।

प्रश्नोत्तर विधि

पाठ्यवस्तुसँग सम्बन्धित स्तर अनुरूपका प्रश्नहरू निर्माण गरी ती प्रश्नहरू विद्यार्थीहरूलाई सोधी विद्यार्थीहरूले ती प्रश्नहरूको दायराभित्र रही जवाफ दिने विधिलाई प्रश्नोत्तर विधि भनिन्छ । विद्यार्थीहरूबाट आएका ती प्रश्नहरूको जवाफहरूलाई शिक्षकले ध्यान पूर्वक सुनी सही समाधान आउन नसकेको ठाउँमा शिक्षकले सुधारको प्रयास गरिदिनु पर्दछ । यस विधिद्वारा शिक्षण गर्दा सबै विद्यार्थीहरूलाई सक्रिय बनाउन सकिने र शिक्षक स्वयम् पनि सही समाधान दिन सदैव तयार हुनुपर्ने हुँदा यस विधिले सबै शिक्षक तथा विद्यार्थीहरूलाई चनाखो र सक्रिय तुल्याउँछ । त्यसैले कक्षा दशका लागि महत्वपूर्ण शिक्षण विधिका रूपमा प्रश्नोत्तर विधिलाई लिइन्छ ।

चित्र तथा श्रव्य सामग्री प्रयोग विधि

पाठ्यकवितासंग सम्बन्धित चित्र, वस्तु, स्थान आदिलाई प्रदर्शन गरी कविता शिक्षण गर्दा पनि शिक्षण प्रभावकारी र उद्देश्य केन्द्रित हुन्छ । नयाँ नयाँ शैक्षिक सामग्रीहरूको प्रयोगले विद्यार्थीहरूमा पढाइप्रति उत्साह पैदा गर्ने तथा शिक्षकलाई शिक्षण गर्न सहज हुने हुँदा चित्र प्रदर्शन विधि पनि प्रभावकारी विधि मानिन्छ । त्यसरी नै कविताको लय बोध गराउन हरेक कवितालाई साङ्गितिक रूपमा रेकर्ड गराई ती रेकर्डलाई कक्षामा सुनाई लयबोधको शिक्षण गर्न सकिन्छ । यो विधिद्वारा शिक्षण गर्न सम्भव भए भाषा प्रयोगशालाको स्थापना गर्नुपर्दछ । कविता शिक्षणका लागि विद्यार्थीहरूलाई भाषा प्रयोगशालामा लगी साङ्गितिक वातावरणमा शिक्षण गर्नु सर्वोत्तम मानिन्छ । कविता शिक्षण गर्न कक्षा दशका लागि यो भाषा प्रयोगशाला विधि उपयुक्त मानिन्छ । यद्यपि भाषा प्रयोगशालाको स्थापना सबै विद्यालयहरूमा सम्भव भने छैन ।

व्याख्यान विधि

शिक्षक केन्द्रित विधिहरू मध्ये सर्वाधिक प्रचलनमा रहेको शिक्षण विधि व्याख्यान विधि हो । कुनै पनि प्रकारका शिक्षण सामग्रीहरूको अभावमा समेत प्रयोगमा ल्याउन सकिने विधि व्याख्यान विधि हो । कक्षा दशमा कविता शिक्षणको क्रममा कवि परिचय, छन्द परिचय, भावार्थ आदि गराउन व्याख्यान विधि उपयोगी हुन्छ । शिक्षक वक्ता र विद्यार्थीहरू स्रोताका भूमिकामा रहने यस विधिले विद्यार्थी निष्क्रियतामा वृद्धि गर्ने भएता पनि शिक्षकको कुशल प्रयोगमा यस विधिका दुर्गुणहरू हटाई प्रभावकारी ढङ्गले उपयोग गर्न सकिन्छ ।

कविता शिक्षणको परिचय

कविता ज्यादै लोकप्रिय विधा हो । यसको उत्पत्ति मानव सृष्टिदेखि नै भएको अनुमान गरिन्छ । मौखिक वा कथ्य रूपमा लोकप्रिय रहँदै आएको कविताले कालान्तरमा लेख्य रूप ग्रहण गर्न थालेपछि पनि यसको महत्त्वामा, कमी आएन बरू यसको लोकप्रियता भन्नु बढ्नु थाल्यो । कविताकै माध्यमले विद्यार्थीहरूलाई साहित्यप्रति रुचि जागृत गराउन पनि सहयोग पुग्दछ ।

श्रुति परम्परामा रहेको दन्त्य कविताले मनोरञ्जन दिने, कविता कथन र ध्यानमग्न भई सुन्ने र शिक्षित अशिक्षित स्रोता बीचको तादाम्यता स्थापना गर्ने कार्य गरेको पाइन्छ ।

त्यस्तै आजको युगमा लोक कविता र पौराणिक कविताको स्थान पनि अभ्रै पर्याप्त छ । कविताको माध्यमबाट भाषा सिकाइ शिक्षणलाई रुचिपूर्ण र सुगम त बनाउन सकिन्छ नै साथै यसबाट विद्यार्थीहरूमा कल्पना शक्ति र सिर्जना शक्ति बढाउन तथा साहित्यिक रुचि जगाउन पनि त्यत्तिकै सहज हुन्छ । विभिन्न किसिमका कविताहरूबाट विभिन्न उद्देश्य प्राप्तमा सहयोग पुग्ने भएकाले आवश्यकता अनि स्तर अनुसार शिक्षण गरिनु आजको समयको आवश्यकता रहेको छ (लामिछाने, २०६७ : १६७) । कविता भनेको जीवन्त र रोचक घटनासँग सम्बन्धित आफैमा पूर्ण इतिवृत्त हो । कविताले विद्यार्थीको मानसिक, सामाजिक र नैतिक विकासमा सकारात्मक प्रभाव पारेको हुन्छ । मानिसको दुःख, सुख, हर्ष, रोदन, जीवनका उकाली ओराली आदि सबै कुराहरू कवितामा प्रस्तुत गरी रोमान्चक ढङ्गले प्रस्तुत गर्न सकिने भएकाले भाषिक सिप सिकाउन कवितामा विधाको महत्त्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । कवितामा प्रयोग हुने भाषा सरल र बोधगम्य हुनुको साथै उखान टुक्का र निपातको सुहाउँदो प्रयोग हुने हुँदा द्रुत पठनका लागि समेत यो उपयोगी हुन्छ ।

कविता शिक्षणको प्रयोजन

कविता शिक्षणको प्रयोजन विद्यार्थीहरूमा स्पष्ट एवम् क्रमिक रूपले घटनाक्रम मिलाउन सक्ने, कविता पठन बोधबाट उत्पन्न हुन सक्ने संवेगात्मक अनुभूति र कल्पना शक्तिको विकास गर्ने, विभिन्न विषय क्षेत्रका शब्द भण्डारको विकास गर्ने हो । सस्वर र मौन पठन, सारांश कथन, बोध प्रश्नोत्तर, शब्द वा उखान टुक्काहरूको प्रयोग, घटनाक्रम मिलान, कविता कथन आदि प्रक्रियाद्वारा कविता शिक्षण गर्न सकिन्छ ।

कक्षाको स्तर अनुसार सुनाइ र बोलाइ सिप विकासका लागि कविता शिक्षणको प्रयोजन देखिन्छ । यसमा सुन्ने र भन्ने प्रक्रिया प्रबल रहेकोले यो विधा अभ्र बढी सारपूर्ण बन्न गएको छ । कविता विधालाई सबैभन्दा सजिलो विधाका रूपमा पनि लिइन्छ । यस अन्तर्गत कुनै एक व्यक्तिको चरित्र, जीवनको कुनै एक सानो घटना, परिवेश अनि समाजका विभिन्न पक्षलाई प्रस्तुत गर्ने कार्य हुन्छ । कविता विधाले मानव जीवनले भोगेका सम्पूर्ण पक्षलाई देखाउने काम गर्दछ । यसले विद्यार्थीलाई त्यसप्रति परिचित गराउँछ र विद्यार्थीलाई मानसिक, बौद्धिक, सामाजिक, नैतिक पक्षको विकासमा समेत ठोस प्रभाव पार्न सक्दछ । कविताहरू जीवन दर्शन र ज्ञान विकास लागि सहायक तत्त्वका रूपमा आएका हुन्छन् । कविता मानसिक सन्तुष्टिका साथै आत्मानुभूतिका माध्यम पनि बन्दछन् ।

कविताबाट शिक्षार्थीहरूलाई शब्द भण्डारको विकास, काल्पनिक क्षमतामा विकास, पठन क्षमतामा रुचि बढाउने उद्देश्यहरू हाँसिल गराउन सकिन्छ (अधिकारी, २०६७ : १५४) । सङ्क्षेपमा कविता शिक्षणको प्रयोजनलाई बुँदागत रूपमा निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

- कविता लय हालेर पढेर वा सुनेर कविताले भन्न खोजेको मूल आशय बुझ्ने क्षमताको विकास गर्नु,
- कविता लय हाली पढ्न सक्ने क्षमताको विकास गर्नु,
- विविध विषयवस्तुको जानकारी प्राप्त गर्नु,
- स्मरण शक्तिको विकास गर्नु,
- कल्पना शक्तिको विकास गर्नु,
- कुनै विषयका बारेमा मनमा उठेका जिज्ञासा प्रकट गर्ने क्षमताको विकास गर्नु,
- भाषा र साहित्यप्रति रूचि जगाउनु,
- शब्द भण्डार, वाक्यतत्व तथा विभिन्न प्रकारका शब्दहरूको अर्थ बनाई वाक्यमा प्रयोग गर्ने जस्ता भाषा तत्त्वको ज्ञान प्रदान गर्नु

यसरी भाषा शिक्षणमा कविता शिक्षणको प्रयोजनलाई उल्लेख गर्न सकिन्छ । कविता रोचक र सरल विधा भएकाले भाषा शिक्षणमा कविता शिक्षण ज्यादै उपयुक्त र प्रभावकारी मानिन्छ ।

कविता शिक्षणको महत्त्व

भाषा शिक्षणको मुख्य ध्येय नै भाषिक सिपको विकास गर्नु हो । यसको लागि भाषा पाठ्यपुस्तकमा कविता, कथा, जीवनी, नाटक, निबन्ध जस्ता विविध विधाहरू समावेश गरिएका हुन्छन् । तीमध्ये, कवितालाई तल्लो कक्षादेखि माथिल्लो कक्षासम्म नै प्रमुख विधाको रूपमा छनोट गरिएको पाइन्छ । कुनै पनि साहित्यिक विधाप्रति पाठक वर्ग आकर्षक हुनुको प्रमुख कारण साहित्यले मानवलाई आनन्दानुभूति गराउनु हो । त्यसैले पनि कविता एक लोकप्रिय विधा मानिन्छ ।

कविता शिक्षणबाट मनोरञ्जन, कौतूहलता, शिक्षासहित कविता प्रस्तुतिबारे कथन शैली र भाषिक क्षमता वृद्धि गर्नमा सहयोग पुग्दछ । यसले विद्यार्थीको मानसिक, सामाजिक र नैतिक विकासमा ठोस र सही प्रभाव पार्न सक्छ । कविताको माध्यमबाट मानिसका यावत्

पक्षहरू समावेश गरी रोमाञ्चक ढङ्गले प्रस्तुत गर्न सकिने हुनाले विद्यार्थीहरूलाई यसको माध्यमबाटै भाषिक सिप समेत सिकाउन सकिन्छ । कवितामा प्रयुक्त भाषा सरल र बोधगम्य हुने हुनाले बोध क्षमताको विकास हुनुको साथै यो जीवन्त र रोचक पनि हुन्छ । उखान टुक्का र निपातको सुहाउँदो प्रयोग र द्रुत पठनका लागि समेत उपयोगी हुने हुनाले भाषिक सिप विकासमा समेत यसको ठूलो महत्त्व रहेको छ । बोध सिप विकासका लागि केन्द्रिय विधाको रूपमा रहेको कविताले विद्यार्थीको तर्क र सृजनात्मक शक्तिको विकास गराउन, भाषिक शक्तिको विकास गराउन सहयोग पुग्दछ (लामिछाने, २०६७ : १३४-१३५) ।

कविता शिक्षणबाट भाषिक सिपको विकास संगसंगै शब्द भण्डार र उखान टुक्काको विकास गराउन सकिन्छ । कविता लेखनले समाजमा विद्यमान कुरीति र कुसंस्कारको पर्दाफास गरेर समाजबाट हटाउन ठूलो सहयोग गर्छ । यसरी द्रुत पठन र मनोपठनका लागि समेत कविता शिक्षणको महत्त्वलाई स्वीकार्न सकिन्छ । बोध क्षमताको विकासका साथै कविताले विद्यार्थीको तर्क र सृजनात्मक शक्तिको विकास गराउनुका अतिरिक्त कल्पना शक्ति बढाउन, चारित्रिक विकास गराउन तथा सरल, सरस र परिष्कृत भाषिक शक्तिको विकास गराउन सहयोग पुग्दछ । त्यस्तै कुनै पनि भाषाको शिक्षणमा कविता विधाले शब्द भण्डार, वाक्य गठन, वर्ण विन्यास जस्ता सिप विकासमा सहयोग गर्दछ ।

अध्याय तिन

शोधविधि र प्रक्रिया

प्रस्तुत शोध अध्ययनलाई औपचारिक र व्यवस्थित ढङ्गले अगाडि बढाउन अध्येताद्वारा क्षेत्रीय अध्ययन विधिबाट सामग्री सङ्कलन विधिमा आधारित भई निम्नानुसारका अध्ययन प्रक्रिया अवलम्बन गरिएको छ :

अध्ययनको ढाँचा

अध्ययनको ढाँचा परिमाणात्मक र गुणात्मक दुई किसिमका हुन्छन् । यो शोध कार्यमा दुबैको मिश्रण गरिएको छ । यस अध्ययनमा व्याख्यात्मक र तुलनात्मक विधि आदिको समेत प्रयोग गरिएको छ ।

जनसङ्ख्या र नमुना अध्ययनको क्षेत्र

चितवन जिल्लाको भरतपुर महानगरपालिका सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका नेपाली विषय अध्यापन गर्ने शिक्षकलाई जनसङ्ख्याका रूपमा लिइएको छ, जसमध्ये १० वटा विद्यालयमा अध्यापनरत १० जना शिक्षकहरूलाई नमुना जनसङ्ख्याका रूपमा लिइएको छ ।

नमुना छनोटको प्रक्रिया

यस शोधमा चितवन जिल्लाको भरतपुर महानगरपालिकाभित्रका १० ओटा विद्यालयका गरी जम्मा १० जना नेपाली विषय शिक्षण गर्ने शिक्षकहरूको कविता शिक्षण विधिको अध्ययनमा केन्द्रित रहेको छ ।

तथ्याङ्क सङ्कलनका उपकरणहरू निर्माण र सङ्कलन प्रक्रिया

शोध पत्रमा प्रयोग गरिने सामग्रीहरूले शोधलाई पूर्णता दिने हुँदा त्यस्ता आवश्यक सामग्रीहरू आधिकारिक र भरपर्दो हुनु पर्दछ । प्रस्तुत शोधका निम्ति आवश्यक तथ्याङ्कहरू दुई तरिकाबाट सङ्कलन गरिएको छ :

प्राथमिक स्रोत

तथ्याङ्क सङ्कलनको प्राथमिक स्रोतको रूपमा अवलोकन फारामको प्रयोग गरी चितवन जिल्लाको भरतपुर महानगरपालिकाभित्रका सामुदायिक तथा संस्थागत विद्यालय मध्येबाट नमुना प्रतिनिधिका रूपमा छनोट गरिएका विद्यालयहरूको स्थलगत रूपमा कक्षा अवलोकन गरिएको छ । आधारभूत तहमा नेपाली भाषा शिक्षण गर्ने शिक्षकहरूको विभिन्न कक्षाहरू अवलोकन गरी अवलोकन फाराम भरिएको छ । प्रस्तुत शोधपत्र तयारीका लागि तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न भनी आधारभूत तहमा नेपाली भाषा शिक्षण गर्ने शिक्षकहरू तथा केही विद्यार्थीहरूसँग कुराकानी गरी प्रश्नावली दश जना शिक्षकहरूलाई एक एक प्रश्नावली भर्न लगाइएको छ । यसरी कक्षा अवलोकनका लागि तयार पारिएको फाराम तथा शिक्षक प्रश्नावली फाराम कक्षाकोठामा शिक्षकले कविता शिक्षण गर्दा अपनाएका विधिको अध्ययन गरी भरिएको छ ।

द्वितीय स्रोत

तथ्याङ्क सङ्कलनको द्वितीय स्रोतका रूपमा पुस्तकालयमा रहेका विभिन्न पुस्तकहरू पठ्यक्रम विकास केन्द्र सानोठिमी भक्तपुरद्वारा प्रकाशित कक्षा सात र दशका नेपाली विषयको पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, शिक्षक निर्देशिका विभिन्न पत्रपत्रिका तथा विज्ञहरूको सल्लाह र सुझाउहरू तथा विभिन्न पाठ्यपुस्तक र विभिन्न शोधपत्रहरूलाई लिइएको छ ।

तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया

शोध कार्यलाई प्रभावकारी र तथ्यपूर्ण बनाउनका लागि तयार पारिएका प्रश्नहरू कक्षा अवलोकन फाराम के कति उपयुक्त छन् वा छैनन् ? त्रुटि पूर्ण छन् वा छैनन् ? भन्ने जानकारी लिन र सो सामग्रीको विश्वसनीयताको जाँच गरिएको छ । एउटा/एउटा संस्थागत र सामुदायिक विद्यालयमा सामग्रीको पूर्व परीक्षण गरिएको छ भने शोध निर्देशक र अन्य विशेषज्ञको सुझाउका आधारमा सामग्रीलाई आवश्यक सुधार गरिएको छ । त्यसपछि सामग्री परीक्षण गरी सङ्कलित सामग्री तथ्याङ्कलाई विभिन्न उपशीर्षकहरूमा छुट्टा छुट्टै तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ । शोध कार्यको उद्देश्य अनुरूप सङ्कलित तथ्याङ्कलाई उपशीर्षक अनुसार प्रतिशतमा रूपान्तरण गरिएको छ । प्राप्त प्रतिशतलाई तुलनात्मक रूपमा वर्णनात्मक विधिको प्रयोग गरी व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ ।

अध्याय चार
तथ्याङ्कको व्याख्या तथा विश्लेषण

परिचय

शोधकार्यमा राखिएका उद्देश्यहरू पूरा गर्ने क्रममा यस अध्यायमा जनसङ्ख्या तथा नमुना उल्लेख गरिएका विद्यालयहरू, शिक्षकहरू र विद्यार्थीहरूको प्रत्यक्ष सम्पर्कका आधारमा व्याख्या तथा विश्लेषण गरिएको विद्यालयहरू, शिक्षकहरू र विद्यार्थीहरू र विद्यार्थीहरूको प्रत्यक्ष सम्पर्कका आधारमा व्याख्या तथा विश्लेषण गरिएको छ । चितवन जिल्लाको भरतपुर महानगरपालिकाभित्रका संस्थागत र सामुदायिक विद्यालयका कक्षा दशका नेपाली भाषा शिक्षणका शिक्षकहरूले कविता शिक्षणका क्रममा अपनाएका शिक्षण विधि र क्रियाकलापको कक्षा अवलोकन र तथ्याङ्क प्रश्नावली फाराममा शिक्षकहरूले दिएका उत्तरहरूको विश्लेषण यस अन्तर्गत गरिएको छ । प्रश्नावली, रुजुसूची र कक्षा अवलोकनबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई विभिन्न शीर्षकमा राखेर निम्नानुसार व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ :

विद्यालय र शिक्षकको विवरण

यस शोधकार्यका लागि विद्यालय तथा शिक्षकको विवरण यसप्रकार रहेको छ :

तालिका सङ्ख्या २

विद्यालय र शिक्षकको विवरण

जम्मा विद्यालय सङ्ख्या	शिक्षकको किसिम		तालिम		विद्यालयको प्रकार		जम्मा शिक्षक सङ्ख्या
	पुरुष	महिला	प्राप्त	अप्राप्त	सामुदायिक वि. शिक्षक	संस्थागत वि. शिक्षक	
१० वटा	५ जना	५ जना	१० जना		५ जना	५ जना	१० जना

माथिको तालिका अनुसार तथ्याङ्कका लागि छनोट गरिएका विद्यालयहरूमा सामुदायिक विद्यालय पाँच वटा रहेका छन् भने संस्थागत विद्यालय पनि पाँच वटा नै रहेका छन् । दुबै किसिमका विद्यालयका शिक्षकहरूमध्ये ५ जना पुरुष शिक्षकहरू र ५ जना महिला शिक्षकहरूको छनोट गरिएको छ ।

शिक्षक प्रश्नावली र कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्कको विश्लेषण

प्रस्तुत शोधकार्यको उद्देश्य प्राप्तिको लागि तयार पारिएको शिक्षक प्रश्नावली फाराममा जम्मा १६ वटा बहुवैकल्पिक प्रश्नहरू समावेश गरिएका छन् । यस शिक्षक प्रश्नावली फाराम शिक्षकहरू समक्ष राखिएको थियो । यस अध्ययनमा यिनै विविध शीर्षक अन्तर्गत प्रश्नबाट प्राप्त उत्तरलाई प्रतिशतमा देखाइएको छ र कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई पनि उस्तै गरी देखाइएको छ । यी दुवै फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई तुलनात्मक रूपमा विश्लेषण गरी देखाइएको छ :

पाठ योजना

कक्षा शिक्षण गर्दा नियमित रूपमा पाठयोजना तयार गर्नुहुन्छ कि हुँदैन ? भन्ने प्रश्न शिक्षकलाई गर्दा प्रश्नावलीबाट प्राप्त तथ्याङ्क यस प्रकार रहेको छ :

तालिका सङ्ख्या ३

सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका शिक्षकको शिक्षक प्रश्नावली फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक			संस्थागत विद्यालयका शिक्षक		
बनाउने	नबनाउने	जम्मा	बनाउने	नबनाउने	जम्मा
५(१००) %		५(१००) %	५(१००) %		५(१००) %

यस तथ्याङ्कका आधारमा हेर्दा सामुदायिक र संस्थागत सबै विद्यालयका नेपाली विषय अध्ययन गराउने सबै शिक्षकहरूले आफूले पाठ योजना बनाउने गरेको कुरा उल्लेख गरेका छन् ।

तालिका सङ्ख्या ४

सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका शिक्षकको कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक			संस्थागत विद्यालयका शिक्षक		
बनाउने	नबनाउने	जम्मा	बनाउने	नबनाउने	जम्मा
२(४०%)	३ (६० %)	३(१०० %)	३(६० %)	२(४० %)	५(१०० %)

यस तथ्याङ्कका आधारमा सामुदायिक विद्यालयतर्फ पाठ योजना बनाउने २ जना (४०%) र पाठ योजना नबनाउने ३ जना (६०%) शिक्षकहरू रहेका छन् । त्यस्तै संस्थागत विद्यालयतर्फ पाठ योजना बनाउने ३ जना (६०%) र नबनाउने २ जना (४०%) देखिन्छन् । सामुदायिक विद्यालयको तुलनामा संस्थागत विद्यालयका शिक्षकहरूले बढी पाठ योजना बनाएको देखिन्छ ।

तालिका सङ्ख्या ५

पुरुष र महिला शिक्षकहरूको कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

पुरुष शिक्षक			महिला शिक्षक		
बनाउने	नबनाउने	जम्मा	बनाउने	नबनाउने	जम्मा
१(२०%)	४ (८०%)	५(१००%)	४(८०%)	१(२०%)	५(१००%)

यो कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क हो । यस तथ्याङ्कका आधारमा संस्थागत र सामुदायिक विद्यालयका १० जना शिक्षकहरूमध्ये ५/५ जना पुरुष र महिला शिक्षकहरूको पाठ योजना देखाइएको छ । यस तथ्याङ्कलाई हेर्दा पुरुष शिक्षकहरूमा पाठ योजना बनाउनेको सङ्ख्या १ (२०%) र नबनाउने ४ जना (८०%) रहेको देखिन्छ । महिला शिक्षकहरूतर्फ पाठ योजना बनाउने ४ जना (८०%) र नबनाउने १ जना (२०%) रहेको पाइन्छ ।

यसरी शिक्षक प्रश्नावली फारमबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई हेर्दा अधिकांश शिक्षकहरूले शिक्षण गर्दा पाठ योजना बनाउने कुरा उल्लेख गरेता पनि कक्षा अवलोकन गर्दा सामुदायिक विद्यालयतर्फ पाठ योजना बनाउने शिक्षक २ जना (४० %) र पाठ योजना नबनाउने शिक्षक ३ जना (६०%) मात्र देखिन्छन् । संस्थागत विद्यालयमा पनि पाठ योजना बनाउने ३ जना (६०%) मात्रै छन् । त्यस्तै पुरुष र महिला शिक्षकहरूको पाठ योजना निर्माणलाई हेर्दा १ जना महिला (२०%) शिक्षकले बनाएको र पुरुष शिक्षकहरू तर्फ ४ जना (८० %) ले बनाएको पाइन्छ । बढी मात्रामा पुरुष शिक्षकहरूले पाठ योजनालाई बेवास्ता गरेको पाइन्छ । पुरुष शिक्षकहरूमा शिक्षणको दायित्व बोध बढी रहेको पाइन्छ । सामुदायिक विद्यालय र त्यसमा पनि पुरुष शिक्षकहरूको पाठ योजनाप्रति गैरजिम्मेवारीपन बढी रहेको देखिन्छ ।

कविता शिक्षणको उद्देश्य

कविता शिक्षण गर्दा कविता शिक्षणको उद्देश्यबारे सोधिएका प्रश्नहरूको जवाफमा निम्न लिखित तथ्याङ्कहरू प्राप्त भएका छन् :

तालिका सङ्ख्या ७

सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका शिक्षकको शिक्षण प्रश्नावली फारमबाट प्राप्त तथ्याङ्क

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक					संस्थागत विद्यालयका शिक्षक			
भाषिक सिपको विकास	विषयवस्तुको ज्ञान	साहित्यिक रसास्वादन	मनोरञ्जन	जम्मा	भाषिक सिपको विकास	साहित्यिक रसास्वादन	मनोरञ्जन	जम्मा
५ (१००%)				५ (१००%)	५ (१००%)			५ (१००) %

यस तथ्याङ्कका आधारमा सामुदायिक विद्यालयतर्फ सबै ५ जना (१०० %))

शिक्षकहरूले भाषिक सिपको विकासलाई नै कविता शिक्षणको मुख्य उद्देश्य मानेको देखिन्छ । त्यस्तै संस्थागत विद्यालयतर्फ पनि सबै ५ जना (१०० %) शिक्षकले भाषिक सिपको विकासलाई नै कविता शिक्षणको मुख्य उद्देश्य मानेको पाइन्छ ।

तालिका सङ्ख्या ८

सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका शिक्षकको कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक					संस्थागत विद्यालयका शिक्षक			
भाषिक सिपको विकास	विषयवस्तु को ज्ञान	साहित्यिक रसास्वादन	मनो रञ्जन	जम्मा	भाषिक सिपको विकास	साहित्यिक रसास्वादन	मनो रञ्जन	जम्मा
२ (४०%)	१ (२०%)	१ (२०%)		५ (१००%)	३ (६०%)	१ (२०%)		५ (१००) %

यस तथ्याङ्कका आधारमा सामुदायिक विद्यालयतर्फ भाषिक सिपको विकासलाई २ जना (४०%) विषय वस्तुको ज्ञानलाई १ जना (२०%), साहित्यिक रसास्वादनलाई १ जना (२०%) र मनोरञ्जलाई १ जना (२०%), शिक्षकले उद्देश्य बनाएको देखिन्छ। त्यसै गरी संस्थागत विद्यालयतर्फ भाषिक सिपको विकासलाई ३ जना (६०%), विषयवस्तुको ज्ञानलाई १ जना (२०%) र साहित्यिक रसास्वादनलाई १ जना (२०%) शिक्षकले उद्देश्य बनाएको देखिन्छ भने कसैले पनि मनोरञ्जनलाई उद्देश्य बनाएको देखिँदैन।

तालिका सङ्ख्या ९

पुरुष र महिला शिक्षकहरूको कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

पुरुष शिक्षक					महिला शिक्षक				
भाषिक सिपको विकास	विषयवस्तु को ज्ञान	साहित्यिक रसास्वादन	मनो रञ्जन	जम्मा	भाषिक सिपको विकास	विषय वस्तुको ज्ञान	साहित्यिक रसास्वादन	मनो रञ्जन	जम्मा
३ (६० %)	२ (४० %)	-	-	५ (१०० %)	२ (४० %)		२ (४०%)	१ (२० %)	५ (१००) %

यस तथ्याङ्कलाई हेर्दा पुरुष शिक्षकहरूतर्फ भाषिक सिपको विकासलाई ३ जना (६० %) र विषयवस्तुको ज्ञानलाई २ जना (४०%) ले उद्देश्य बनाएको पाइन्छ। महिला शिक्षकहरूतर्फ भाषिक सिपको विकासलाई २ जना (४० %), साहित्यिक रसास्वादनलाई २ जना (४० %) र मनोरञ्जनलाई जम्मा १ जना (२० %) ले कविता शिक्षणको मुख्य उद्देश्य बनाएको देखिन्छ।

कविता शिक्षणको सुरुआत

कविता शिक्षणको क्रममा कविता शिक्षणको प्रारम्भ र प्रक्रियाका बारेमा सोधिएका प्रश्नहरूको जवाफमा निम्न लिखित तथ्याङ्कहरू प्राप्त भएका छन् :

तलिका सङ्ख्या १०

सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका शिक्षकको शिक्षक प्रश्नावली फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक			संस्थागत विद्यालयका शिक्षक		
पूर्व पाठमा आधारित	सम्बन्धित पाठबाट	जम्मा	पूर्व पाठमा आधारित	सम्बन्धित पाठबाट	जम्मा
१(२०%)	४ (८० %)	५(१००%)	-	५(१०० %)	५(१००%)

उपर्युक्त तथ्याङ्कलाई हेर्दा सामुदायिक विद्यालयतर्फ १ जना (२० %) शिक्षकले पूर्वपाठमा आधारित भएर र अन्य ४ जना (८० %) शिक्षकले सम्बन्धित पाठबाटै शिक्षणको सुरुआत गरेको देखिन्छ। त्यस्तै संस्थागत विद्यालयतर्फ पूर्व पाठमा आधारित भएर शिक्षणको सुरुआत गर्ने शिक्षक देखिँदैनन् भने सम्बन्धित पाठबाट शिक्षण सुरुआत गर्ने शिक्षकहरू ५ जना (१०० % देखिन्छन्।

तालिका सङ्ख्या ११

सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका शिक्षक कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक			संस्थागत विद्यालयका शिक्षक		
पूर्व पाठमा आधारित	सम्बन्धित पाठबाट	जम्मा	पूर्व पाठमा आधारित	सम्बन्धित पाठबाट	जम्मा
१(२० %)	४ (८० %)	५(१००) %	-	५(१०० %)	५(१००) %

यस तथ्याङ्कलाई हेर्दा सामुदायिक विद्यालयतर्फ ५ जना (१०० %) शिक्षकहरूमध्ये १ जना (२० %) ले पूर्व पाठमा आधारित भएर शिक्षण गरेको र ४ जना (८० %) ले सम्बन्धित पाठबाट शिक्षण सुरुआत गरेको देखिन्छ । त्यस्तै संस्थागत विद्यालयतर्फबाट ५ जना (१०० %) शिक्षकहरूमध्ये पूर्व पाठमा आधारित भएर शिक्षण सुरुआत गर्ने शिक्षकहरू १ जना पनि नभएको देखिन्छ भने सम्बन्धित पाठबाट शिक्षण सुरुआत गर्ने शिक्षक ५ जना (१०० %) देखिन्छन् ।

तालिका सङ्ख्या १२

पुरुष र महिला शिक्षकहरूको कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

पुरुष शिक्षक			महिला शिक्षक		
पूर्व पाठमा आधारित	सम्बन्धित पाठबाट	जम्मा	पूर्व पाठमा आधारित	सम्बन्धित पाठबाट	जम्मा
१(२० %)	४ (८० %)	५(१००) %	-	५ (१०० %)	५(१००) %

यस तथ्याङ्कलाई हेर्दा पुरुष शिक्षकहरू ५ जना (१०० %) मध्ये पूर्व पाठमा आधारित भएर शिक्षण सुरुआत गर्ने १ जना (२० %) र सम्बन्धित पाठबाट शिक्षण सुरुआत गर्ने ४ जना (८० %) रहेका देखिन्छन् । त्यस्तै महिला शिक्षकहरू ५ जना (

१०० %) मा पूर्व पाठमा आधारित भएर शिक्षण सुरुआत गरेको देखिँदै न भने ५ जना (१०० %) महिला शिक्षकहरूले सम्बन्धित पाठबाट शिक्षण सुरुआत गरेको देखिन्छ ।

बोधका लागि पठन विधिको छनोट

कविता शिक्षण गर्दा सस्वर पठन र मौन पठनबीचको छनोट र प्रयोगका बारेमा सोधिएको प्रश्नमा निम्न लिखित तथ्याङ्कहरू प्राप्त भएका छन् :

तालिका सङ्ख्या १३

सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका शिक्षकको शिक्षक प्रश्नावली फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक				संस्थागत विद्यालयका शिक्षक			
सस्वर	मौन	दुवै	जम्मा	सस्वर	मौन	दुवै	जम्मा
३ (६० %)	-	२ (४०) %	५ (१००%)	३ (६० %)	१ (२० %)	१ (२०%)	५ (१००%)

उपर्युक्त तालिका पठन बोधसम्बन्धी शिक्षक प्रश्नावली फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्कका आधारमा तयार पारिएको हो । तथ्याङ्कमा सामुदायिक विद्यालयतर्फ सस्वर पठनमा ३ जना (६०%) र दुवै (सस्वर र मौन) पठनमा २ जना (४० %) शिक्षकले जोड दिएको देखिन्छ भने संस्थागत विद्यालयतर्फ सस्वर पठनमा ३ जना (६० %), मौन पठनमा १ जना (२० %) र दुवै पठनमा १ जना (२० %) शिक्षकले जोड दिएको देखिन्छ ।

तालिका सङ्ख्या १४

सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका शिक्षकको कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक				संस्थागत विद्यालयका शिक्षक			
सस्वर आधारित	मौन	दुवै	जम्मा	सस्वर	मौन	दुवै	जम्मा
४ (८० %)	-	१ (२० %)	५ (१००%)	३ (६० %)	-	२ (४०%)	५ (१००%)

यस तथ्याङ्कमा हेर्दा सामुदायिक विद्यालयतर्फ सस्वर पठनमा ४ जना (८० %) र दुवै सस्वर र मौन) पठनमा १ जना (२० %) ले जोड दिएको देखिन्छ । संस्थागत विद्यालयतर्फ सस्वर पठनमा ३ जना (६० %) र दुवै (सस्वर र मौन) पठनमा २ जना (४० %) शिक्षकहरूले जोड दिएको देखिँदैन ।

तालिका सङ्ख्या १५

पुरुष र महिला शिक्षकहरूको कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक				संस्थागत विद्यालयका शिक्षक			
सस्वर	मौन	दुवै	जम्मा	सस्वर	मौन	दुवै	जम्मा
५ (१०० %)	-	-	५ (१०० %)	२ (४० %)	-	३ (६० %)	५ (१००%)

उपर्युक्त तालिकामा कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई आधार मानी पुरुष र महिला शिक्षकहरूको पठन बोधको तथ्याङ्क प्रस्तुत गरिएको छ । उक्त तथ्याङ्कमा दुवै विद्यालयतर्फबाट ५/५ जना पुरुष र महिला शिक्षकहरू मध्ये पुरुष शिक्षकहरूतर्फ सस्वर पठन गराउने ५ जना (१०० %) रहेका छन् । महिला शिक्षकहरूतर्फ सस्वर पठन गराउने २ जना (४० %) र दुवै पठन गराउने ३ जना (६० %) देखिन्छन् ।

यसरी कविता शिक्षणको क्रममा पठन बोधको प्रयोगको सम्बन्धमा शिक्षक प्रश्नावली फाराम र कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई नियाल्दा सामुदायिक विद्यालयतर्फ सस्वर पठन प्रयोग गर्ने शिक्षकहरू ३ जना (६० %) र दुवै पठन प्रयोग गर्ने २ जना (४०%) शिक्षकहरू रहेका छन् । त्यस्तै संस्थागत विद्यालयतर्फ सस्वर पठनमा जोड दिने ३ जना (६० %) मौन पठनमा जोड दिने १ जना (२० %) र दुवै पठनमा जोड दिने १ जना (२० %) रहेको देखिन्छ । कक्षा अवलोकन फारामलाई आधार मानेर हेर्दा सामुदायिक विद्यालयतर्फ सस्वर पठनमा जोड दिने ४ जना (८० %), दुवैमा जोड दिने १ जना (२० %) रहेका देखिन्छन् भने संस्थागत विद्यालयतर्फ सस्वर पठनमा जोड दिने ३ जना (६० %), दुवैमा जोड दिने २ जना (४० %) रहेको देखिन्छन् । सामुदायिक विद्यालयमा ५ जना शिक्षकहरूमध्ये २ जना (४० %) ले दुवै पठनमा जोड दिए पनि कक्षा शिक्षणमा १ जना (२० %) ले मात्र दुवै पठनको प्रयोग गरेको देखिन्छ, र संस्थागत विद्यालयमा १ जना (२० %) ले दुवै पठन प्रयोग गर्ने बताए पनि दुवै पठन प्रयोग गर्ने २ जना (४० %) देखिन्छन् । तुलनात्मक रूपमा सामुदायिक विद्यालयमा ५ जना शिक्षकहरूमध्ये २ जना (४० %) ले दुवै पठनमा जोड दिए पनि कक्षा शिक्षणमा १ जना (२० %) ले मात्र दुवै पठनको प्रयोग गरेको देखिन्छ, र संस्थागत विद्यालयमा १ जनाले दुवै पठनको प्रयोग गर्ने बताए पनि २ जना (४० %) ले दुवै पठनको प्रयोग गरेको देखिन्छ । कक्षा शिक्षणमा संस्थागत विद्यालयको तुलनामा सामुदायिक विद्यालयका धेरै शिक्षकहरूले सस्वर वाचनमा जोड दिएको देखिन्छ । कुन समयमा कुन पठनको प्रयोग गर्ने भन्ने शिक्षकहरूमा ज्ञानको कमी देखिन्छ । सस्वर पठनलाई शिक्षकहरूले छनोट गरे अनुसार नै कक्षामा शिक्षण गरेको पाइन्छ । कविता शिक्षण गर्दा कक्षा दशमा सस्वर पठनसहित मौन पठनलाई पनि जोड नदिएको देखिन्छ, र ३ जना (६० %) ले सबै पठनको प्रयोग गर्ने बताए पनि कक्षामा ३ जनाले मात्रै लागु गरेको पाइन्छ । त्यस्तै पुरुषभन्दा महिला शिक्षकहरूले सस्वर पठनमा जोड दिएको देखिन्छ । सामुदायिक विद्यालय तर्फका शिक्षकहरूमा सस्वर पठन गराउने प्रवृत्ति संस्थागत विद्यालयको तुलनामा बढी देखिन्छ । सस्वर पठनबारे सैद्धान्तिक ज्ञान भए तापनि शिक्षकहरूको व्यवहारमा त्यसलाई उपयोग गरेको देखिँदैन ।

शब्दार्थ शिक्षण

कविता शिक्षणको क्रममा शब्दार्थ शिक्षणलाई पनि समेट्ने बारेमा निम्न लिखित तथ्याङ्कहरू प्राप्त भएका छन् :

तालिका सङ्ख्या १६

सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका शिक्षकको शिक्षक प्रश्नावली फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक				संस्थागत विद्यालयका शिक्षक			
समेटेको	नसमेटेको	कहिलेकाहीं	जम्मा	समेटेको	नसमेटेको	कहिलेकाहीं	जम्मा
३ (६० %)	१ (२० %)	१ (२० %)	५ (१०० %)	४ (८० %)	-	१ (२० %)	५ (१०० %)

यस तालिकालाई हेर्दा सामुदायिक विद्यालयतर्फ कविता शिक्षण गर्दा शब्दार्थ शिक्षणलाई पनि समेट्ने ३ जना (६० %), नसमेट्ने १ जना (२० %) र कहिलेकाहीं समेट्ने १ जना (२० %) देखिन्छन् । त्यसै गरी संस्थागत विद्यालयतर्फ कविता शिक्षण गर्दा शब्दार्थ शिक्षणलाई पनि समेट्ने ४ जना (८०%) र कहिलेकाहीं समेट्ने १ जना (२०%) देखिन्छन् । कविता शिक्षण गर्दा शब्दार्थलाई नसमेट्ने शिक्षकहरू भने देखिँदैनन् ।

तालिका सङ्ख्या १७

सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका शिक्षकको कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक				संस्थागत विद्यालयका शिक्षक			
समेटेको	नसमेटेको	कहिलेकाहीं	जम्मा	समेटेको	नसमेटेको	कहिलेकाहीं	जम्मा
३ (६०%)	१ (२०%)	१ (२०%)	५ (१००%)	३ (६०%)	२ (४० %)	-	५ (१००%)

यस तालिकामा हेर्दा कविता शिक्षणको क्रममा शब्दार्थ शिक्षणलाई पनि समेटिएको छ । सामुदायिक विद्यालयतर्फ शब्दार्थलाई पनि समेट्ने ३ जना (६० %) नसमेट्ने १ जना (२० %) र कहिलेकाहीं समेट्ने १ जना (२० %) रहेको पाइन्छ । त्यसै गरी संस्थागत विद्यालयतर्फ शब्दार्थ शिक्षणलाई समेट्ने ३ जना (६० %) र नसमेट्ने २ जना (४० %) शिक्षकहरू रहेको पाइन्छ ।

तालिका सङ्ख्या १८

पुरुष र महिला शिक्षकहरूको कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

पुरुष शिक्षक				महिला शिक्षक			
समेटेको	नसमेटेको	कहिलेकाहीं	जम्मा	समेटेको	नसमेटेको	कहिलेकाहीं	जम्मा
३ (६० %)	२ (४० %)	-	५ (१०० %)	३ (६० %)	१ (२० %)	१ (२० %)	५ (१०० %)

यस तथ्याङ्कलाई हेर्दा ५ जना पुरुष शिक्षकहरूमध्ये ३ जना (६० %) ले शब्दार्थ शिक्षणलाई समेटेको र २ जना (४० %) पुरुष शिक्षकहरूले नसमेटेको देखिन्छ । त्यस्तै महिला शिक्षकहरूतर्फ ३ जनाले (६० %) ले समेटेको, १ जना (२० %) ले नसमेटेको र १ जना (२० %) महिला शिक्षकहरूले कहिलेकाहीं समेटेको देखिन्छ ।

वाक्यमा प्रयोग

कविता शिक्षण गर्दा शब्दलाई वाक्यमा प्रयोगका सम्बन्धमा निम्न लिखित तथ्याङ्कहरू प्राप्त भएका छन् :

तालिका सङ्ख्या १९

सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका शिक्षकको शिक्षक प्रश्नावली फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक			संस्थागत विद्यालयका शिक्षक		
गराउने	नगराउने	जम्मा	गराउने	नगराउने	जम्मा
४ (८०%)	१ (२० %)	५ (१००%)	५ (१००%)	-	५ (१००%)

यस तालिका अनुसार ५ जना (१०० %) सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकहरूमध्ये शब्दलाई वाक्यमा प्रयोग गर्न लगाउने ४ जना (८० %) र वाक्यमा प्रयोग गर्न नलगाउने १ जना (२० %) देखिन्छन् । त्यस्तै संस्थागत विद्यालयतर्फ सबै ५ जना (१०० %) ले नै वाक्यमा प्रयोग गर्न लगाएको देखिन्छ ।

तालिका सङ्ख्या २०

सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका शिक्षकको कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक			संस्थागत विद्यालयका शिक्षक		
गराउने	नगराउने	जम्मा	गराउने	नगराउने	जम्मा
२ (४० %)	३ (६० %)	५ (१०० %)	३ (६० %)	२ (४० %)	५ (१००) %

यस तालिका अनुसार ५ जना सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकहरूमध्ये शब्दलाई वाक्यमा प्रयोग गर्ने २ जना (४० %) र नगर्ने ३ जना (६० %) देखिन्छन् भने संस्थागत विद्यालयतर्फ शब्दलाई वाक्यमा प्रयोग गर्ने ३ जना (६० %) र नगर्ने २ जना (४० %) शिक्षकहरू देखिन्छन् ।

तालिका संख्या २१

पुरुष र महिला शिक्षकहरूको कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

पुरुष शिक्षक			महिला शिक्षक		
गराउने	नगराउने	जम्मा	गराउने	नगराउने	जम्मा
२ (४० %)	३ (६० %)	५ (१०० %)	३ (६० %)	२ (४० %)	५ (१०० %)

यस तालिकामा हेर्दा ५ जना (१०० %) पुरुष शिक्षकहरूमध्ये शब्दलाई वाक्यमा प्रयोग गर्नेको सङ्ख्या २ जना (४० %) र नगर्नेको सङ्ख्या ३ जना (६० %) रहेको छ । त्यसै गरी महिला शिक्षकहरूमा शब्दलाई वाक्यमा प्रयोग गर्नेको सङ्ख्या ३ (६० %) र नगर्नेको सङ्ख्या २ (४० %) रहेको देखिन्छ ।

कविताको व्याख्या

कविता शिक्षण गर्दा कविताको व्याख्या गर्ने सम्बन्धमा निम्न लिखित तथ्याङ्क प्राप्त भएका छन् :

तालिका संख्या २२

सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका शिक्षकको शिक्षक प्रश्नावली फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक			संस्थागत विद्यालयका शिक्षक		
गर्ने	नगर्ने	जम्मा	गर्ने	नगर्ने	जम्मा
५ (१०० %)	-	५ (१०० %)	५ (१०० %)	-	५ (१०० %)

यस तालिकामा ५ जना सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकहरूमध्ये ५ जना (१०० %) ले कविताको व्याख्या गरेको देखिन्छ । त्यस्तै संस्थागत विद्यालयका पनि सम्पूर्ण ५ जना (१०० %) शिक्षकहरूले नै कविताको व्याख्या गरेको देखिन्छ ।

तालिका सङ्ख्या २३

सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका शिक्षकको कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक			संस्थागत विद्यालयका शिक्षक		
गर्ने	नगर्ने	जम्मा	गर्ने	नगर्ने	जम्मा
४(८० %)	१ (२० %)	५ (१०० %)	४(८० %)	१ (२० %)	५ (१०० %)

यस तालिकामा सामुदायिक विद्यालयतर्फका ५ जना शिक्षकहरूमध्ये ४ जना (८० %) ले कविताको व्याख्या गरेको पाइन्छ भने १ जना (२० %) ले कविताको व्याख्या नगरेको पाइन्छ । त्यसै गरी संस्थागत विद्यालयतर्फ कविताको व्याख्या गर्नेको संख्या ४ (८० %) नगर्नेको सङ्ख्या १ (२० %) रहेको देखिन्छ ।

तालिका सङ्ख्या २४

पुरुष र महिला शिक्षकहरूको कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

पुरुष शिक्षक			महिला शिक्षक		
गर्ने	नगर्ने	जम्मा	गर्ने	नगर्ने	जम्मा
४(८० %)	१ (२० %)	५ (१०० %)	४(८० %)	१ (२० %)	५ (१०० %)

उपर्युक्त तथ्याङ्कमा ५ जना (१०० %) पुरुष शिक्षकहरूमध्ये ४ जना (८० %) ले कविताको व्याख्या गरेको र १ जना (२० %) ले कविताको व्याख्या नगरेको देखिन्छ भने ५ जना (१०० %) महिलाहरू मध्ये ४ जना (८० %) ले कविताको व्याख्या गरेको र १ जना (२० %) ले नगरेको देखिन्छ ।

यसरी शिक्षक प्रश्नावली फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क र कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई तुलना गर्दा सामुदायिक विद्यालयतर्फ सबै ५ जना (१०० %) शिक्षकहरूले कविताको व्याख्या गर्ने कुरा बताए तापनि कक्षा अवलोकन गर्दा जम्मा ४ जना (८० %) ले मात्र कविताको व्याख्या गरेको देखिन्छ, त्यसै गरी संस्थागत विद्यालयका ५ जना (१०० %) शिक्षकले कविताको व्याख्या गर्ने कुरा बताए तापनि ४ जना (८० %) ले

मात्र कविताको व्याख्या गरेको देखिन्छ । सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका समान ४/४ जना) शिक्षकहरूले कविताको व्याख्या गरेको देखिन्छ । पुरुष र महिला शिक्षकहरूको तालिकालाई हेर्दा ५ जना (१०० %) पुरुष शिक्षकहरू र ३ जना (६० %) महिला शिक्षकहरूले कविताको व्याख्या गरेको देखिन्छ ।

बोध प्रश्नोत्तर

कविता शिक्षण गर्दा बोध प्रश्नोत्तर गराउने सम्बन्धमा सोधिएका प्रश्नहरूमा निम्न लिखित तथ्याङ्कहरू प्राप्त भएका छन् :

तालिका सङ्ख्या २५

सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका शिक्षकको शिक्षक प्रश्नावली फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक			संस्थागत विद्यालयका शिक्षक		
गराउने	नगराउने	जम्मा	गराउने	नगराउने	जम्मा
३ (६० %)	२ (४० %)	५ (१०० %)	४ (८० %)	१ (२० %)	५ (१०० %)

उपर्युक्त तालिकामा हेर्दा जम्मा ५ जना (१०० %) सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकहरूमध्ये ३ जना (६० %) बोध प्रश्नोत्तर गराउने र २ जना (४० %) ले बोध प्रश्नोत्तर नगराउने देखिन्छ, भने संस्थागत विद्यालयतर्फ ५ जना (१०० %) शिक्षकहरूमध्ये बोध प्रश्नोत्तर गराउने ४ जना (८० %) र नगराउने १ जना (२० %) रहेको पाइन्छ ।

तालिका सङ्ख्या २६

सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका शिक्षकको कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक			संस्थागत विद्यालयका शिक्षक		
गराउने	नगराउने	जम्मा	गराउने	नगराउने	जम्मा
४ (८० %)	१ (२० %)	५ (१०० %)	५ (१०० %)	-	५ (१०० %)

यस तालिका अनुसार सामुदायिक विद्यालयतर्फ ४ जना (८० %) शिक्षकहरूले बोध प्रश्नोत्तर गराएको र १ जना (२० %) शिक्षकले बोध प्रश्नोत्तर नगराएको देखिन्छ । त्यस्तै संस्थागत विद्यालयतर्फ बोध प्रश्नोत्तर गराउनेको संख्या ५ जना (१०० %) नै रहेको देखिन्छ ।

तालिका सङ्ख्या २७

पुरुष र महिला शिक्षकहरूको कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

पुरुष शिक्षक			महिला शिक्षक		
गराउने	नगराउने	जम्मा	गराउने	नगराउने	जम्मा
४ (८० %)	१ (२० %)	५ (१०० %)	५ (१०० %)	-	५ (१०० %)

यस तालिकामा हेर्दा पुरुष शिक्षकहरू मध्ये ४ जना (८० %) ले बोध प्रश्नोत्तर गराएको र १ जना (२० %) ले बोध प्रश्नोत्तर नगराएको देखिन्छ । त्यसै गरी महिला शिक्षकहरूमध्ये ५ जना (१०० %) ले बोध प्रश्नोत्तर गराएको देखिन्छ ।

यसरी कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क र शिक्षक प्रश्नावली फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई नियाल्दा सामुदायिक विद्यालयतर्फ बोध प्रश्नोत्तर गराउने कुरा बताउने ३ जना (६० %) शिक्षकहरू रहेको देखाए तापनि कक्षा अवलोकन गर्दा बोध प्रश्नोत्तर गराउने ४ जना (८० %) शिक्षकहरू रहेका देखिन्छन् । संस्थागत विद्यालयतर्फका ४ जना (८० %) शिक्षकहरूले बोध प्रश्नोत्तर गराउने गरेको बताए तापनि कक्षा अवलोकन गर्दा शत प्रतिशत अर्थात् ५ जना नै बोध प्रश्नोत्तर गराएको देखिन्छ । यसरी हेर्दा संस्थागत विद्यालयतर्फका शिक्षकहरूले अनिवार्य बोध प्रश्नोत्तर गराएको देखिन्छ । पुरुष र महिला शिक्षकले मात्र बोध प्रश्नोत्तर नगराएको देखिन्छ भने महिला शिक्षकहरू शत प्रतिशत अर्थात् ५ जनाले नै बोध प्रश्नोत्तर गराएको देखिन्छ । अतः कक्षा शिक्षणमा बोध प्रश्नोत्तर पनि एउटा मुख्य विधि हो । त्यसैले कविता शिक्षण गर्दा बोध प्रश्नोत्तर गराउनुपर्ने अनिवार्यतालाई शिक्षकहरूले गम्भीर रूपमा नलिएको देखिन्छ ।

विशिष्ट पङ्क्तिको व्याख्या

कविता शिक्षण गर्दा विशिष्ट पङ्क्तिको व्याख्या सम्बन्धी सोधिएको प्रश्नहरूमा निम्न लिखित तथ्याङ्क प्राप्त भएका छन्:

तालिका सङ्ख्या २८

सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका शिक्षकको कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक			संस्थागत विद्यालयका शिक्षक		
गर्ने	नगर्ने	जम्मा	गर्ने	नगर्ने	जम्मा
१ (२० %)	४ (८० %)	५ (१०० %)	१ (२० %)	४ (८० %)	५ (१०० %)

यस तालिकामा हेर्दा सामुदायिक विद्यालयतर्फ शिक्षकहरूमध्ये विशिष्ट पङ्क्तिको व्याख्या गर्ने शिक्षक १ जना (२० %) र नगर्ने ४ जना (८० %) शिक्षकहरू देखिन्छन् । संस्थागत विद्यालयतर्फका शिक्षकहरूमध्ये पनि विशिष्ट पङ्क्तिको व्याख्या गर्ने शिक्षक १ जना (२० %) र नगर्ने शिक्षकहरू ४ जना (८० %) देखिन्छन् ।

तालिका सङ्ख्या २९

पुरुष र महिला शिक्षकहरूको कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

पुरुष शिक्षक			महिला शिक्षक		
गर्ने	नगर्ने	जम्मा	गर्ने	नगर्ने	जम्मा
१ (२० %)	४ (८० %)	५ (१०० %)	१ (२० %)	४ (८० %)	५ (१०० %)

उपर्युक्त तालिकामा पुरुष शिक्षकहरूतर्फ विशिष्ट पङ्क्तिको व्याख्या गर्ने शिक्षक १ जना (२० %) र नगर्ने शिक्षक ४ जना (८० %) रहेको देखिन्छ । त्यस्तै महिला शिक्षकहरूतर्फ पनि विशिष्ट पङ्क्तिको व्याख्या गर्ने शिक्षक १ जना (२० %) र नगर्ने शिक्षकहरू ४ जना (८० %) देखिन्छन् ।

यसरी शिक्षक जना प्रश्नावली फाराम र कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई नियाल्दा सामुदायिक विद्यालयतर्फ सबै शिक्षकहरूले विशिष्ट पङ्क्तिको व्याख्या गर्ने बताए तापनि कक्षा अवलोकन गर्दा १ जना (२० %) ले मात्रै विशिष्ट पङ्क्तिको व्याख्या गर्ने गरेको देखिन्छ । त्यसै गरी संस्थागत विद्यालयतर्फका शिक्षकहरू सबै (५ जना) ले नै विशिष्ट पङ्क्तिको व्याख्या गर्ने गरेको बताए तापनि कक्षा अवलोकन गर्दा भने १ जना (२० %) ले मात्र विशिष्ट पङ्क्तिको व्याख्या गर्ने गरेको देखिन्छ । त्यस्तै पुरुष र महिला शिक्षकहरूको तुलना गर्दा दुवैतर्फका १/१ जना शिक्षक (२० %) ले मात्र विशिष्ट पङ्क्तिको व्याख्या गर्ने गरेको देखिन्छ । सिलसिला मिलाई लेख्ने, घटनाक्रम मिलाउने, कसले कसलाई कुन प्रसङ्गमा के भनेको हो ? सोबारे बुझ्न पनि विशिष्ट पङ्क्तिको व्याख्या आवश्यक हुन्छ । तथ्याङ्कलाई हेर्दा यहाँ धेरै शिक्षकहरूमा विशिष्ट पङ्क्तिको व्याख्या नगर्ने प्रवृत्ति तथ्याङ्कबाट देखिन्छ ।

शिक्षण सामग्रीको प्रयोग

कविता शिक्षणमा सामग्रीको प्रयोगको बारेमा सोधिएका प्रश्नहरूको निम्न लिखित तथ्याङ्क प्राप्त भएको छ :

तालिका सङ्ख्या ३०

सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका शिक्षकको शिक्षण प्रश्नावली फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक			संस्थागत विद्यालयका शिक्षक		
दैनिक	दैनिक र अन्य	जम्मा	दैनिक	दैनिक र अन्य	जम्मा
५ (१०० %)	-	५ (१०० %)	-	५ (१०० %)	५ (१०० %)

यस तथ्याङ्कमा हेर्दा सामुदायिक विद्यालयतर्फ दैनिक शिक्षण सामग्रीको प्रयोग गर्ने शिक्षकहरू ५ जना (१०० %) देखिन्छन् भने दैनिक र अन्य सामग्रीको प्रयोग गर्ने शिक्षक देखिँदैनन् । त्यस्तै संस्थागत विद्यालयतर्फ दैनिक सामग्रीको मात्र प्रयोग गर्ने शिक्षक

शून्य र दैनिक र अन्य थप सामग्रीको मात्र प्रयोग गर्ने शिक्षक ५ जना (१०० %) रहेको देखिन्छ ।

तालिका सङ्ख्या ३१

सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका शिक्षकको कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक			संस्थागत विद्यालयका शिक्षक		
दैनिक	दैनिक र अन्य	जम्मा	दैनिक	दैनिक र अन्य	जम्मा
५ (१०० %)	-	५ (१०० %)	-	५ (१०० %)	५ (१००%)

यस तथ्याङ्कमा हेर्दा सामुदायिक विद्यालयतर्फ दैनिक प्रयोग हुने सामग्रीको प्रयोग गर्ने ५ जना (१०० %) रहेको देखिन्छ । त्यसै गरी संस्थागत विद्यालयतर्फ पनि दैनिक प्रयोग हुने सामग्रीको मात्र प्रयोग गर्ने शिक्षक ५ जना (१०० %) रहेको देखिन्छ भने अन्य शिक्षण सामग्रीको प्रयोग शून्य नै देखिन्छ ।

तालिका सङ्ख्या ३२

पुरुष र महिला शिक्षकहरूको कक्षा फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

पुरुष शिक्षक			महिला शिक्षक		
दैनिक	दैनिक र अन्य	जम्मा	दैनिक	दैनिक र अन्य	जम्मा
५ (१०० %)	-	५ (१०० %)	-	५ (१०० %)	५ (१००) %

यस तालिकामा हेर्दा दैनिक प्रयोग हुने शिक्षण सामग्रीको मात्र प्रयोग गर्ने दुवै किसिमका विद्यालयतर्फका सम्पूर्ण पुरुष र महिला शिक्षकहरू (१०) जना रहेको देखिन्छ भने अन्य सामग्रीहरूको प्रयोग गर्ने शिक्षकको सङ्ख्या शून्य नै देखिन्छ ।

यसरी कक्षा अवलोकन फाराम र शिक्षक प्रश्नावली फारामको तथ्याङ्कलाई हेर्दा दैनिक प्रयोग हुने सामग्रीहरूमा सामुदायिक विद्यालयतर्फ ५ जना (१०० %) ले जोड दिएको पाइन्छ र सोही अनुरूप कक्षा शिक्षणमा पनि सामग्रीको प्रयोग गरेको भेटिन्छ । संस्थागत विद्यालयतर्फ भने ५ जना (१०० %) ले दैनिक र अन्य थप सामग्रीको प्रयोग गर्ने बताए पनि कक्षा शिक्षणमा दैनिक प्रयोग हुने सामग्री मात्रै प्रयोग गरेको पाइन्छ । त्यस्तै पुरुष र महिला शिक्षकहरूको तुलनात्मक तथ्याङ्कलाई हेर्दा दैनिक अन्य सामग्रीको मात्रै प्रयोग गर्ने सवालमा महिला शिक्षकहरू अगाडि देखिन्छन् भने दैनिक सामग्रीको मात्र प्रयोगमा पुरुष शिक्षकहरू अगाडि देखिन्छन् । शिक्षणको क्रममा दैनिक र थप सामग्रीको प्रयोगले कविता शिक्षणको उद्देश्य पूरा हुन्छ । अतः कविता शिक्षण गर्दा दैनिक सामग्रीसहित अन्य थप पूरक सामग्रीको प्रयोग गर्नु पर्ने अनिवार्यतालाई शिक्षकहरूले नबुझेको देखिन्छ ।

विद्यार्थीको रुचि र चाहना

कविता शिक्षण गर्दा विद्यार्थीको रुचि र चाहनाको ख्याल गर्ने गरिएको छ कि छैन भनी सोधिएको प्रश्नका उत्तरमा निम्न लिखित तथ्याङ्कहरू प्राप्त भएका छन् :

तालिका सङ्ख्या ३३

सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका शिक्षकको शिक्षक प्रश्नावली फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक			संस्थागत विद्यालयका शिक्षक		
छ	छैन	जम्मा	छ	छैन	जम्मा
५ (१०० %)	-	५ (१०० %)	५ (१०० %)	-	५ (१०० %)

यस तालिकालाई हेर्दा सामुदायिक विद्यालयतर्फ विद्यार्थीको रुचि र चाहनालाई ख्याल गर्ने सबै ५ जना (१०० %) शिक्षक देखिन्छन् भने संस्थागत विद्यालयतर्फ पनि विद्यार्थीको रुचि र चाहनालाई ख्याल गर्ने सबै ५ जना (१०० %) शिक्षक रहेका देखिन्छन् ।

तालिका सङ्ख्या ३४

सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका शिक्षकको कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक			संस्थागत विद्यालयका शिक्षक		
छ	छैन	जम्मा	छ	छैन	जम्मा
२(४० %)	३ (६० %)	५ (१०० %)	४ (८० %)	१ (२० %)	५ (१०० %)

यस तथ्याङ्कमा हेर्दा सामुदायिक विद्यालयतर्फको विद्यार्थीको रुचि र चाहनालाई ख्याल गर्ने शिक्षकहरू २ जना (४० %) देखिन्छन् भने ख्याल नगर्ने ३ जना (६० %) देखिन्छन् । त्यस्तै संस्थागत विद्यालयतर्फ विद्यार्थीहरूको रुचि र चाहनालाई ख्याल गर्ने शिक्षकको सङ्ख्या ४(८० %) देखिन्छ भने ख्याल नगर्ने शिक्षकहरूको सङ्ख्या १ (२० %) देखिन्छ ।

तालिका सङ्ख्या ३५

पुरुष र महिला शिक्षकहरूको कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

पुरुष शिक्षक			महिला शिक्षक		
छ	छैन	जम्मा	छ	छैन	जम्मा
३(६० %)	२ (४० %)	५ (१०० %)	३ (६० %)	२ (४० %)	५ (१०० %)

यस तथ्याङ्कमा हेर्दा पुरुष शिक्षकहरूतर्फ विद्यार्थीको रुचि र चाहनालाई ख्याल गर्ने शिक्षकको सङ्ख्या ३ (६०) र नगर्ने शिक्षकको सङ्ख्या २ (४० %) देखिन्छ । महिला शिक्षकहरूतर्फ विद्यार्थीको रुचि र चाहनाको ख्याल गर्नेको सङ्ख्या ३(६० %) र नगर्नेको सङ्ख्या २ (४० %) देखिन्छ ।

यसरी विद्यार्थीको रुचि र चाहनाको ख्याल गर्ने गरिएको कुरा सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकहरूले बताए पनि सामुदायिक विद्यालयका २ जना (४० %) शिक्षकले मात्र विद्यार्थीको रुचि र चाहनाको ख्याल गरी शिक्षण गरेको पाइन्छ । संस्थागत विद्यालयतर्फ ४ जना(८० %) शिक्षकले विद्यार्थीको रुचि र चाहनाको ख्याल गरेको पाइन्छ । पुरुष र महिला शिक्षकहरूको तुलना गर्दा दुवैतर्फ २/२ जना (४०/४० %) शिक्षकले मात्र विद्यार्थीको रुचि र चाहनालाई ख्याल गरेको पाइन्छ । अतः विद्यार्थीको रुचि, चाहना र आवश्यकतालाई ख्याल नगरी सुगा रटाइको शैलीमा घोकन्ते विधिबाट शिक्षण गराउँदा शिक्षण निरस र उद्देश्यहीन बन्दछ भन्ने कुरालाई धेरै शिक्षकहरूले ख्याल गरेको देखिँदैन ।

स्तर अनुकूलता

कविता शिक्षण विद्यार्थीको स्तर अनुकूल भए नभएको बारेमा सोधिएको प्रश्नको जवाफमा निम्न लिखित तथ्याङ्कहरू प्राप्त भएका छन् :

तालिका सङ्ख्या ३६

सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका शिक्षकको शिक्षक प्रश्नावली फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकहरू			संस्थागत विद्यालयका शिक्षकहरू		
छ	छैन	जम्मा	छ	छैन	जम्मा
५ (१०० %)	-	५ (१०० %)	५ (१०० %)	-	५ (१००) %

यस तालिकामा हेर्दा सामुदायिक विद्यालयतर्फ विद्यार्थीको स्तर अनुकूल शिक्षण गर्ने शिक्षकहरूको सङ्ख्या ५ जना (१०० %) देखिन्छ भने संस्थागत विद्यालयतर्फ पनि स्तर अनुकूल शिक्षण गर्ने शिक्षकको सङ्ख्या ५ जना (१०० %) नै रहेको देखिन्छ ।

तालिका सङ्ख्या ३७

सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका शिक्षकको कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकहरू			संस्थागत विद्यालयका शिक्षकहरू		
छ	छैन	जम्मा	छ	छैन	जम्मा
३(६० %)	२ (४० %)	५ (१०० %)	३ (६० %)	२ (४० %)	५ (१००) %

यस तालिकामा हेर्दा सामुदायिक विद्यालयतर्फ स्तर अनुकूल शिक्षण गर्ने शिक्षकहरू ३ जना (६० %) र स्तर अनुकूल शिक्षण नगर्ने २ जना (४० %) शिक्षकहरू देखिन्छन् । त्यस्तै गरी संस्थागत विद्यालयतर्फ विद्यार्थीहरूको स्तर अनुकूल शिक्षण गर्ने शिक्षकहरू ३ जना (६० %) र स्तर अनुकूल शिक्षण नगर्ने शिक्षक २ जना (४० %) देखिन्छन् ।

तालिका सङ्ख्या ३८

पुरुष र महिला शिक्षकहरूको कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकहरू			संस्थागत विद्यालयका शिक्षकहरू		
छ	छैन	जम्मा	छ	छैन	जम्मा
३(६० %)	२ (४० %)	५ (१०० %)	३ (६० %)	२ (४० %)	५ (१००) %

यस तालिकालाई हेर्दा पुरुष शिक्षकहरूमा स्तर अनुकूल शिक्षण गर्ने ३ जना (६० %) र स्तरलाई बेवास्ता गर्ने २ जना (४० %) देखिन्छन् । त्यस्तै गरी महिला शिक्षकहरूतर्फ स्तर अनुकूल शिक्षण गर्ने ३ जना (६० %) र नगर्ने २ जना (४० %) देखिन्छन् ।

यसरी शिक्षक प्रश्नावली फाराम र कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई नियाल्दा सामुदायिक विद्यालयका सम्पूर्ण ५ जना (१०० %) शिक्षकहरूले स्तर अनुकूल शिक्षण गर्ने बताए तापनि ३ जना (६० %) ले मात्र स्तर अनुकूल शिक्षण गरेको देखिन्छ ।

त्यस्तै संस्थागत विद्यालयतर्फ स्तर अनुकूल सम्पूर्ण ५ जना (१०० %) शिक्षकहरूले शिक्षण गर्ने बताए तापनि ३ जना (६० %) ले मात्र कक्षाकोठामा विद्यार्थीको स्तर अनुकूल शिक्षण गरेको देखिन्छ । त्यस्तै पुरुष र महिला शिक्षकहरूको तुलना गर्दा ३/३ जना (६० %) पुरुष र महिला शिक्षकहरूले मात्र स्तर अनुकूल शिक्षण गरेको पाइन्छ ।

शिक्षण विधिको प्रयोग

कविता शिक्षणमा विधिको छनोट र प्रयोगसम्बन्धी सोधिएका प्रश्नको जवाफमा निम्न लिखित तथ्याङ्कहरू प्राप्त भएका छन् :

तालिका सङ्ख्या ३९

सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका शिक्षकको शिक्षक प्रश्नावली फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक				संस्थागत विद्यालयका शिक्षक			
व्याख्या	छलफल	अन्य	जम्मा	व्याख्या	छलफल	अन्य	जम्मा
२ (४०%)	२ (४० %)	१ (२०%)	५ (१००%)	१ (२०%)	२ (४०%)	२ (४०%)	५ (१००%)

यस तालिकामा हेर्दा सामुदायिक विद्यालयतर्फ व्याख्यालाई मुख्य शिक्षण विधिको रूपमा जोड दिने २ जना (४० %), छलफल विधिलाई उपयोग गर्ने २ जना (४० %) र अन्य (प्रश्नोत्तर र कविताकथन) विधिको प्रयोग गर्ने १ जना (२० %) शिक्षकहरू देखिन्छन् । त्यसै गरी संस्थागत विद्यालयतर्फ व्याख्या विधिलाई प्रयोग गर्ने १ जना (२० %), छलफल विधिलाई प्रयोग गर्ने २ जना (४० %) र अन्य (प्रश्नोत्तर र कविताकथन) विधिको प्रयोग गर्ने २ जना (४० %) शिक्षकहरू देखिन्छन् ।

तालिका संख्या ४०

सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका शिक्षकको कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक				संस्थागत विद्यालयका शिक्षक			
व्याख्या	छलफल	अन्य	जम्मा	व्याख्या	छलफल	अन्य	जम्मा
२ (४०%)	३ (६० %)	-	५ (१००%)	४ (८० %)	१ (२० %)	-	५ (१००%)

यस तालिकामा हेर्दा सामुदायिक विद्यालयतर्फ व्याख्यालाई मुख्य शिक्षण विधिको रूपमा

उपयोग गर्ने २ जना (४०%) र छलफल विधिलाई उपयोग गर्ने ३ जना (६० %)

शिक्षकहरू देखिएका छन् । त्यसै गरी संस्थागत विद्यालयतर्फ ५ जना (१००%)

शिक्षकहरूमध्ये ४ जना (८० %) शिक्षकहरूले व्याख्यालाई मुख्य विधिको रूपमा उपयोग

गरेको देखिन्छ भने १ जना (२०%) शिक्षकले भने छलफललाई मुख्य शिक्षण विधि बनाएको देखिन्छ ।

तालिका संख्या ४१

पुरुष र महिला शिक्षकहरूको कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

पुरुष शिक्षक				महिला शिक्षक			
व्याख्या	छलफल	अन्य	जम्मा	व्याख्या	छलफल	अन्य	जम्मा
४ (८० %)	१ (२० %)	-	५ (१०० %)	२ (४०%)	३ (६०%)	-	५ (१००%)

यस तालिकामा हेर्दा पुरुष शिक्षकहरूतर्फ व्याख्या विधिको प्रयोग गर्ने शिक्षक ४

जना (८० %) र छलफल विधिको प्रयोग गर्ने १ जना (२० %) शिक्षक रहेको देखिन्छ ।

त्यसै गरी महिला शिक्षकहरूतर्फ व्याख्यालाई प्रयोग गर्ने २ जना (४० %) र छलफललाई

प्रयोग गर्ने ३ जना (६० %) शिक्षकहरू देखिन्छन् ।

यसरी शिक्षक प्रश्नावली फाराम र कक्षा अवलोकन फारामबाट तथ्याङ्कलाई हेर्दा सामुदायिक विद्यालयतर्फ व्याख्या विधिमा जोड दिने समान सङ्ख्या (२ जना) देखिन्छ भने छलफल बाहेक अन्य विधिको प्रयोग गर्ने १ जना (२० %) रहेको देखिन्छ । त्यसै गरी संस्थागत विद्यालयतर्फ १ जना (२० %) शिक्षकले व्याख्या विधिको उपयोग गर्ने कुरा बताए तापनि अवलोकन गर्दा ४ जना (८० %) शिक्षकले व्याख्या विधिको उपयोग गरेको देखिन्छ । दुवै किसिमका विद्यालयतर्फ २/२ जनाले छलफल र अन्य विधिलाई मुख्य जोड दिएको कुरा बताए तापनि कक्षा अवलोकन गर्दा छलफलमा १ जना (२० %) शिक्षकले मात्र जोड दिएको देखिन्छ । त्यस्तैगरी पुरुष र महिला शिक्षकहरूको शिक्षण विधिको तथ्याङ्कलाई हेर्दा ४ जना (८० %) पुरुष शिक्षकहरूले र २ जना (४० %) महिला शिक्षकहरूले व्याख्या विधि उपयोग गरेको देखिन्छ । छलफल विधिको प्रयोगमा तुलनात्मक दृष्टिले पुरुष शिक्षकहरूभन्दा महिला शिक्षकहरू (४० %) अगाडि बढेको पाइन्छ । अन्य विधिको प्रयोगमा ३ जना (६० %) शिक्षकले जोड दिने बताए तापनि कक्षामा भने कसैले उपयोग गरेको देखिँदैन । अतः तल्ला कक्षाहरूमा व्याख्या विधिभन्दा छलफल, प्रश्नोत्तर, कविता कथन जस्ता विधिहरू बढी प्रभावकारी हुन्छ भन्ने कुरा शिक्षकहरूले ख्याल गर्नु पर्ने हो तापनि त्यसप्रति केही शिक्षकहरू मात्र सचेत रहेको देखिन्छ ।

भाषा तत्त्वको शिक्षण

कविता शिक्षण गर्दा भाषा तत्त्वको सम्बन्धमा सोधिएको प्रश्नका जवाफमा निम्न लिखित तथ्याङ्क प्राप्त भएका छन् :

तालिका सङ्ख्या ४२

सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका शिक्षकको शिक्षण प्रश्नावली फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकहरू			संस्थागत विद्यालयका शिक्षकहरू		
गराएको	नगराएको	जम्मा	गराएको	नगराएको	जम्मा
५ (१०० %)	-	५ (१०० %)	५ (१०० %)	-	५ (१०० %)

यो भाषा तत्त्वको शिक्षण गराएको नगराएको बारे शिक्षक प्रश्नावली फारामबाट प्राप्त भएको तथ्याङ्क हो । उक्त तथ्याङ्कमा सामुदायिक र संस्थागत दुवै विद्यालयतर्फका सम्पूर्ण (५/५ जना) शिक्षकहरूले भाषा तत्त्वको शिक्षण गराउने कुरा बताएका छन् ।

तालिका सङ्ख्या ४३

सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका शिक्षकको कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकहरू			संस्थागत विद्यालयका शिक्षकहरू		
गराएको	नगराएको	जम्मा	गराएको	नगराएको	जम्मा
५ (१०० %)	-	५ (१०० %)	५ (१०० %)	-	५ (१००%)

यस तथ्याङ्कमा हेर्दा सामुदायिक विद्यालयतर्फ भाषा तत्त्वको शिक्षण गराउने शिक्षक ५ जना (१०० %) रहेका छन् भने संस्थागत विद्यालयतर्फका शिक्षकहरूमा भाषा तत्त्वको शिक्षण गराउनेको सङ्ख्या १ (२० %) र नगराउने शिक्षकको सङ्ख्या ४ (८०%) देखिन्छ ।

तालिका सङ्ख्या ४४

पुरुष र महिला शिक्षकहरूको कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

पुरुष शिक्षकहरू			महिला शिक्षकहरू		
गराएको	नगराएको	जम्मा	गराएको	नगराएको	जम्मा
५ (१०० %)	-	५ (१०० %)	१ (२० %)	४ (८० %)	५ (१००%)

यस तथ्याङ्क अनुसार ५ जना (१०० %) पुरुष शिक्षकहरूमध्ये ५ जना (१०० %) शिक्षकले नै भाषा तत्त्वको शिक्षण गरेको पाइन्छ तर महिला शिक्षकहरूतर्फ भाषातत्त्वको शिक्षण गराउने १ जना महिला शिक्षकहरूतर्फ भाषा तत्त्वको शिक्षण गराउने शिक्षक १ जना (२० %) र नगराउने ४ जना (८० %) शिक्षकहरू रहेको पाइन्छ ।

तालिका सङ्ख्या ४५

पुरुष र महिला शिक्षकहरूको कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

पुरुष शिक्षकहरू			महिला शिक्षकहरू		
गराएको	नगराएको	जम्मा	गराएको	नगराएको	जम्मा
४ (८० %)	१ (२० %)	५ (१०० %)	३ (६० %)	२ (४० %)	५ (१००%)

यसरी शिक्षक प्रश्नावली फाराम र कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई नियाल्दा सामुदायिक विद्यालयतर्फका सम्पूर्ण (१०० %) शिक्षकहरूले प्रश्नावली फाराममा भाषा तत्त्वको शिक्षण गराउने कुरा उल्लेख गरेका छन् भने कक्षामा पनि सोहि अनुरूप शिक्षण गरेको देखिन्छ। संस्थागत विद्यालयतर्फ भने सम्पूर्ण (१०० %) शिक्षकहरूले भाषा तत्त्वको शिक्षण गरेको देखिन्छ। त्यस्तै गरी पुरुष र महिला शिक्षकहरूको तथ्याङ्कलाई नियाल्दा १ जना (२० %) महिला शिक्षकले मात्र शिक्षण गरेको पाइन्छ। यसरी सामुदायिक विद्यालयमा भाषातत्त्वलाई सम्बन्धित पाठसँगै शिक्षण गरेको देखिन्छ भने संस्थागत विद्यालयहरूमा भाषातत्त्वलाई स्वतन्त्र विधा मानी छुट्टै शिक्षण गरेको पाइन्छ। आजको सन्दर्भमा भाषातत्त्वलाई भाषा पाठ्यपुस्तकका सम्बन्धित पाठसँगै मिसाएर शिक्षण गर्नुपर्ने कुराको बोध संस्थागत विद्यालयका शिक्षकहरूमा र महिला शिक्षकहरूमा कम देखिन्छ।

सारांश र सन्देश

कविता शिक्षणको क्रममा पाठको सारांश र सन्देश बताउने कुराको सोधिएको प्रश्नको जवाफमा निम्न लिखित तथ्याङ्कहरू प्राप्त भएका छन् :

तालिका सङ्ख्या ४६

सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका शिक्षकको शिक्षक प्रश्नावली फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकहरू			संस्थागत विद्यालयका शिक्षकहरू		
बताएको	नबताएको	जम्मा	बताएको	नबताएको	जम्मा
५ (१०० %)		५ (१०० %)	५ (१०० %)		५ (१००) %

उपर्युक्त तथ्याङ्कलाई हेर्दा सामुदायिक विद्यालयतर्फ पाठको सारांश र सन्देश बताउने ५ जना (१०० %) शिक्षकहरू अनि संस्थागत विद्यालयका शिक्षकहरू पनि ५ जना (१०० %) नै देखिन्छन् ।

तालिका सङ्ख्या ४७

सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका शिक्षकको कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकहरू			संस्थागत विद्यालयका शिक्षकहरू		
बताएको	नबताएको	जम्मा	बताएको	नबताएको	जम्मा
४ (८० %)	१ (२० %)	५ (१०० %)	४ (८० %)	१ (२० %)	५ (१००) %

यस तालिकामा हेर्दा सामुदायिक विद्यालयतर्फका शिक्षकहरू सारांश र सन्देश बताउने ४ जना (८० %) र नबताउने १ जना (२० %) रहेको पाइन्छ । त्यस्तै संस्थागत विद्यालयतर्फका शिक्षकहरू पाठको सारांश र सन्देश बताउने ४ जना (८० %) र नबताउने १ जना (२० %) रहेको पाइन्छ ।

तालिका सङ्ख्या ४८

पुरुष र महिला शिक्षकहरूको कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

पुरुष शिक्षकहरू			महिला शिक्षकहरू		
बताएको	नबताएको	जम्मा	बताएको	नबताएको	जम्मा
४(८० %)	१(२० %)	५ (१०० %)	४(८० %)	१(२० %)	५ (१०० %)

यस तालिकामा हेर्दा पुरुष शिक्षकहरूतर्फ सारांश र सन्देश बताउने ४ जना (८० %) नबताउने १ जना (२० %) रहेको पाइन्छ । त्यस्तै महिला शिक्षकहरूतर्फ पाठको सारांश र सन्देश बताउने ४ जना (८० %) नबताउने १ जना (२० %) रहेको देखिन्छ ।

यसरी शिक्षक प्रश्नावली फाराम र कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई नियाल्दा सामुदायिक विद्यालयतर्फका सम्पूर्ण (१०० %) शिक्षकहरूले सारांश र सन्देशको शिक्षण गराउने कुरा उल्लेख गरेता पनि कक्षा अवलोकन गर्दा जम्मा ४ जना (८० %) ले बताएको देखिन्छ । संस्थागत विद्यालयतर्फका सम्पूर्ण (१०० %) शिक्षकहरूले सारांश र सन्देशको शिक्षण गराउने उल्लेख गरे तापनि कक्षा अवलोकन गर्दा जम्मा ४ जना (८० %) ले सारांश र सन्देश बताएको देखिन्छ । त्यसै गरी पुरुष र महिला शिक्षकहरूको कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई हेर्दा दुवै किसिमका शिक्षकहरू केहीले नगरेको पाइन्छ । महिला शिक्षकहरूतर्फ पाठको सारांश र सन्देश बताउने सम्पूर्ण शतप्रतिशत (१००%) नै रहेको देखिन्छ । पाठको मुख्य उद्देश्य त्यसले दिन खोजेको सन्देश हो । त्यस मार्फत् विद्यार्थीहरूले चारित्रिक विकास गर्ने भएकाले उक्त कुरालाई शिक्षणमा नसमेट्नुले शिक्षण अपूरो हुन जान्छ भन्ने कुरामा केही शिक्षकहरू सचेत देखिँदैनन् ।

दैनिक विद्यार्थी मूल्याङ्कन

कविता शिक्षणका क्रममा दैनिक विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा उपयोग गरिने साधनका जवाफको बारेमा निम्न लिखित तथ्याङ्कहरू प्राप्त भएका छन् :

तालिका सङ्ख्या ४९

सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका शिक्षकको शिक्षक प्रश्नावली फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक				संस्थागत विद्यालयका शिक्षक			
मौखिक मात्र	लिखित मात्र	दुवै	जम्मा	मौखिक मात्र	लिखित मात्र	दुवै	जम्मा
१ (२० %)	-	४ (८०%)	५ (१००%)	२ (४०%)	-	३ (६०%)	५ (१००%)

उपर्युक्त तथ्याङ्कलाई हेर्दा सामुदायिक विद्यालयतर्फ दैनिक विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा मौखिक साधन मात्र प्रयोग गर्ने १ जना (२० %) र दुवै साधनको प्रयोग गर्ने ४ जना (४० %) रहेको पाइन्छ । त्यस्तै संस्थागत विद्यालयतर्फ दैनिक विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा मौखिक साधन मात्र प्रयोग गर्ने २ जना (४० %) र दुवै साधन प्रयोग गर्ने ३ जना (६० %) रहेको पाइन्छ ।

तालिका सङ्ख्या ५०

सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका शिक्षकको कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक				संस्थागत विद्यालयका शिक्षक			
मौखिक मात्र	लिखित मात्र	दुवै	जम्मा	मौखिक मात्र	लिखित मात्र	दुवै	जम्मा
५ (१०० %)	-	-	५ (१०० %)	४ (८० %)	-	१ (२० %)	५ (१०० %)

उपर्युक्त तथ्याङ्कलाई हेर्दा सामुदायिक विद्यालयतर्फ दैनिक विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा मौखिक साधन मात्र प्रयोग गर्ने सम्पूर्ण ५ जना (१०० %) रहेको पाइन्छ । त्यस्तै संस्थागत

विद्यालयतर्फ दैनिक विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा मौखिक साधन मात्र प्रयोग गर्ने शिक्षकहरू ४ जना (८० %) र दुवै साधनको प्रयोग गर्ने १ जना (२० %) रहेको पाइन्छ ।

तालिका सङ्ख्या ५१

पुरुष र महिला शिक्षकहरूको कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

पुरुष शिक्षक				महिला शिक्षक			
मौखिक मात्र	लिखित मात्र	दुवै	जम्मा	मौखिक मात्र	लिखित मात्र	दुवै	जम्मा
५ (१००%)	-		५ (१००%)	४ (८०%)	-	१ (२०%)	५ (१००%)

उपर्युक्त तथ्याङ्कलाई हेर्दा पुरुष शिक्षकहरूतर्फ दैनिक विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा मौखिक साधन मात्र प्रयोग गर्ने सम्पूर्ण ५ जना (१०० %) रहेको पाइन्छ । त्यस्तै महिला शिक्षकहरूतर्फ दैनिक विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा मौखिक साधन प्रयोग गर्ने ४ जना (८० %) र दुवै साधनको प्रयोग गर्ने १ जना (२० %) रहेको पाइन्छ ।

यसरी शिक्षक प्रश्नावली फाराम र कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई हेर्दा सामुदायिक विद्यालयतर्फ ४ जना (८० %) ले दुवै (मौखिक र लिखित) साधनको प्रयोग गर्ने कुरा उल्लेख गरे तापनि व्यवहारिक रूपमा कक्षा शिक्षणमा सम्पूर्ण (१०० %) ले मौखिक साधनको प्रयोग गरेको देखिन्छ । त्यस्तै संस्थागत विद्यालयतर्फ ३ जना (६० %) ले दुवै साधनको प्रयोग गर्ने कुरा उल्लेख गरे तापनि कक्षा शिक्षणमा १ जना (२० %) ले मात्र दुवै साधनको प्रयोग गरेको देखिन्छ । पुरुष र महिला शिक्षकहरूको तालिकालाई हेर्दा १ जना (२० %) महिला शिक्षकले दुवै साधनको प्रयोग गरेको देखिन्छ भने अन्य सबैले मौखिक साधनमा जोड दिएको पाइन्छ । अतः कविता शिक्षणको उद्देश्य भाषिक सिपको विकास विषयवस्तुको ज्ञानसहित अन्य थुप्रै रहेकाले एउटा मात्र साधनको प्रयोग गरेर उद्देश्य पूरा हुँदैन । भाषिक सिपको विकासको लागि समेत दुवै साधनको प्रयोग गर्नु अनिवार्य रहन्छ तर त्यसतर्फ शिक्षकहरूले ध्यान नदिएको देखिन्छ ।

गृहकार्य

कविता शिक्षणका क्रममा शिक्षण कार्यको अन्त्यमा गृहकार्य दिने सम्बन्धमा सोधिएको प्रश्नको जवाफमा निम्न लिखित तथ्याङ्कहरू प्राप्त भएका छन् :

तालिका सङ्ख्या ५२

सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका शिक्षकको शिक्षक प्रश्नावली फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक				संस्थागत विद्यालयका शिक्षक			
दिने	नदिने	कहिलेकाहीं	जम्मा	दिने	नदिने	कहिलेकाहीं	जम्मा
५ (१०० %)	-	-	५ (१०० %)	५ (१०० %)	-		५ (१००%)

यस तालिकामा हेर्दा सामुदायिक विद्यालयतर्फ गृहकार्य दिने गरेको बताउने शिक्षकहरू ५ जना (१०० %) रहेको पाइन्छ भने संस्थागत विद्यालयतर्फ पनि गृहकार्य दिने गरेको बताउने शिक्षकहरू ५ जना (१०० %) नै रहेको पाइन्छ ।

तालिका सङ्ख्या ५३

सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका शिक्षकको कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक				संस्थागत विद्यालयका शिक्षक			
दिने	नदिने	कहिलेकाहीं	जम्मा	दिने	नदिने	कहिलेकाहीं	जम्मा
३ (६०%)	१ (२०%)	१ (२०%)	५ (१००%)	५ (१००%)	-		५ (१००%)

यस तालिका अनुसार सामुदायिक विद्यालयतर्फ गृहकार्य दिने गरेका शिक्षकहरू ३ जना (६० %), नदिने १ (२० %) र कहिलेकाहीं दिने १ जना (२० %) रहेको पाइन्छ भने

संस्थागत विद्यालयतर्फ पनि गृहकार्य दिने गरेका शिक्षकहरू भने ५ जना (१०० %) रहेको पाइन्छ ।

तालिका सङ्ख्या ५४

पुरुष र महिला शिक्षकहरूको कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

पुरुष शिक्षक				महिला शिक्षक			
दिने	नदिने	कहिलेकाहीं	जम्मा	दिने	नदिने	कहिलेकाहीं	जम्मा
४ (८०%)		१ (२० %)	५ (१०० %)	४ (८० %)	१ (२० %)		५ (१००%)

यस तथ्याङ्कअनुसार पुरुष शिक्षकहरूतर्फ गृहकार्य सधैं दिएको बताउने ४ जना (८० %) र कहिलेकाहीं मात्र दिएको बताउने १ जना (२० %) शिक्षक पाइन्छन् । त्यस्तै महिला शिक्षकहरूतर्फ गृहकार्य दिने ४ जना (८० %) र गृहकार्य नदिने १ जना (२० %) देखिन्छन् ।

यसरी शिक्षक प्रश्नावली फाराम र कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई हेर्दा सामुदायिक विद्यालयमा ५ जना (१०० %) शिक्षकले गृहकार्य दिनु पर्ने बताए पनि ३ जना (६० %) शिक्षकले मात्र गृहकार्य दिने गरेको पाइन्छ । १ जना (२० %) शिक्षकले गृहकार्य दिने नगरेको र १ जना (२० %) ले कहिलेकाहीं मात्र दिने गरेको देखिन्छ ।

संस्थागत विद्यालयतर्फ पनि ५ जना (१०० %) शिक्षकले गृहकार्य सधैं दिने गरेको बताए अनुसार नै दिने गरेको देखिन्छ । पुरुष र महिला शिक्षकहरूको तुलनालाई हेर्दा दुवैतर्फ ४ जना (८० %) शिक्षकले गृहकार्य सधैं दिने गरेको पाइन्छ भने पुरुष शिक्षकहरूतर्फ १ जना (२० %) ले गृहकार्य नै दिएको देखिँदैन । यसरी संस्थागत भन्दा सामुदायिक विद्यालयमा गृहकार्य दिने प्रचलन कम पाइन्छ । महिला शिक्षकहरू पनि गृहकार्य र मूल्याङ्कनमा कम सचेत रहेको तथ्याङ्कबाट पुष्टि हुन्छ । केहि शिक्षकहरूमा गृहकार्यले विद्यार्थीमा पढ्ने बानीको विकास गराउनेको साथै भाषीक सिपको विकासमा समेत टेवा पुऱ्याउने कुराको ज्ञान देखिँदैन ।

गृहकार्य निरीक्षण

कविता शिक्षण गरिसकेपछि गृहकार्य निरीक्षण गर्ने सम्बन्धमा निम्न लिखित तथ्याङ्कहरू प्राप्त भएका छन् :

तालिका सङ्ख्या ५५

सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका शिक्षकको शिक्षक प्रश्नावली फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक				संस्थागत विद्यालयका शिक्षक			
दैनिक	धेरैजसो	नगर्ने	जम्मा	दैनिक	धेरैजसो	नगर्ने	जम्मा
३ (६० %)	२ (४० %)	-	५ (१०० %)	२ (४० %)	३ (६० %)	-	५ (१००%)

यस तथ्याङ्कमा सामुदायिक विद्यालयका ३ जना (६० %) ले दैनिक गृहकार्य निरीक्षण गर्ने गरेको र २ जना (४० %) शिक्षकहरूले धेरैजसो गृहकार्य निरीक्षण गर्ने गरेको कुरा बताएको देखिन्छ । त्यस्तै संस्थागत विद्यालयका २ जना (४० %) शिक्षकले दैनिक र ३ जना (६० %) ले धेरैजसो गृहकार्य निरीक्षण गर्ने बताएको देखिन्छ ।

तालिका सङ्ख्या ५६

सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका शिक्षकको कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक				संस्थागत विद्यालयका शिक्षक			
दैनिक	धेरैजसो	नगर्ने	जम्मा	दैनिक	धेरैजसो	नगर्ने	जम्मा
३ (६० %)	२ (४० %)	-	५ (१००%)	२ (४० %)	३ (६० %)	-	५ (१००%)

यस तालिकामा सामुदायिक विद्यालयतर्फ दैनिक गृहकार्य निरीक्षण गर्ने शिक्षक ३ जना (३० %) र धेरैजसो गृहकार्य निरीक्षण गर्ने शिक्षक २ जना (४० %) देखिन्छन् ।

त्यस्तै संस्थागत विद्यालयतर्फ दैनिक निरीक्षण गर्ने शिक्षक २ जना (४०%) र धेरैजसो निरीक्षण गर्ने शिक्षक ३ जना (६० %) देखिन्छन् ।

तालिका सङ्ख्या ५७

पुरुष र महिला शिक्षकहरूको कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्क

पुरुष शिक्षक				महिला शिक्षक			
दैनिक	धेरैजसो	नगर्ने	जम्मा	दैनिक	धेरैजसो	नगर्ने	जम्मा
३	२	-	५	३	२	-	५
(६०%)	(४० %)		(१००%)	(६० %)	(४० %)		(१००%)

यस तालिकामा पुरुष र महिला शिक्षकहरूतर्फ दैनिक गृहकार्य निरीक्षण गर्ने ३ जना (६० %) र धेरैजसो गृहकार्य निरीक्षण गर्ने शिक्षक २ जना (४० %) देखिन्छन् । महिला शिक्षकहरूतर्फ दैनिक गृहकार्य निरीक्षण गर्ने ३ जना (६० %) र धेरैजसो गृहकार्य निरीक्षण गर्ने शिक्षक २ जना (४० %) देखिन्छन् ।

यसरी शिक्षक प्रश्नावली फाराम र कक्षा अवलोकन फारामबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई हेर्दा सामुदायिक विद्यालयतर्फ ३ जना (६०%) ले दैनिक र २ जना (४०%) ले धेरैजसो गृहकार्य निरीक्षण गर्ने कुरा बताए अनुसार नै कक्षामा शिक्षण गरेको देखिन्छ । त्यस्तै संस्थागत विद्यालयतर्फ दैनिक गृहकार्य निरीक्षण गर्ने कुरा सम्पूर्ण (१००%) शिक्षकले बताए अनुसार नै गृहकार्य निरीक्षण गरेको देखिन्छ । पुरुष र महिला शिक्षकहरूको तथ्याङ्कलाई हेर्दा समान सङ्ख्यामा गृहकार्य निरीक्षण गरेको पाइन्छ ।

अध्याय पाँच
निष्कर्ष र उपयोगिता
सारांश

नेपाली भाषा शिक्षणका क्रममा विभिन्न विधाहरूको प्रयोग हुने गर्दछ त्यस मध्येको एक महत्त्वपूर्ण विधा कविता रहेको छ । कविता शिक्षण गर्नुको प्रमुख उद्देश्य भनेको भाषाका चारै सीपको विकास गर्नु हो । कविता शिक्षणबाट भाषिक सीपको विकास संगसंगै शब्द भण्डार र उखान टुक्काको विकास गराउन सकिन्छ । कविताले विद्यार्थीको तर्क र सृजनात्मक शक्तिको विकास गराउनुका अतिरिक्त कल्पना शक्ति बढाउन, चारित्रिक विकास गराउन तथा सरल र परिष्कृत भाषिक शक्तिको विकास गराउन सहयोग पुग्दछ । त्यसैले भाषाको शिक्षणमा कविता विधालाई महत्त्वपूर्ण विधाको रूपमा लिइन्छ ।

शिक्षक प्रश्नावली फाराममा रहेको पाठ योजना सम्बन्धी प्रश्नको जिज्ञासामा सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका १०० % शिक्षकले पाठ योजना दैनिक बनाउने बताएको भएपनि कक्षा अवलोकनको अन्त्यमा शिक्षकहरूले व्यवहारमा त्यस्तो नगरेको देखियो । कक्षा अवलोकनको क्रममा पाठयोजना देखाउनुहोस भन्दा कसैले पनि नदेखाएकोले सैद्धान्तिक रूपमा सचेतता रहेको तर व्यवहारमा कार्यान्वयन नगरेको अवस्थालाई औँल्याउन सकिन्छ । कविता शिक्षण गर्दा शिक्षकहरूले भाषिक सीप विकास वा विषयवस्तुको ज्ञान कुन चाहिँमा जोड दिएका छन् भनी गरिएको अध्ययनमा संस्थागत विद्यालयको तुलनामा सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकहरू भाषिक सीप विकासप्रति बढी सचेत रहेको पाइयो । कक्षा विधिमा विद्यार्थीहरूको पाठ्यवस्तु प्रतिको रुचि सकारात्मक देखियो । कविता शिक्षणको सुरुआतको सम्बन्धमा संस्थागत विद्यालयका शिक्षकहरू भन्दा सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकहरूले ध्यान दिएको पाइयो । सामुदायिक र संस्थागत विद्यालय दुवैतर्फका शिक्षकहरूले सस्वर र मौन दुवै पठनमा कम जोड दिएको पाइयो । कविता शिक्षणका क्रममा प्रश्नावलीमा अधिकांश शिक्षकहरूले वाक्यमा प्रयोगलाई जोड दिने उल्लेख गरे तापनि कक्षा अवलोकन गर्दा शिक्षणमा ५० % शिक्षकले मात्र वाक्यमा प्रयोग गरेको पाइयो । शिक्षक प्रश्नावली फाराममा शिक्षणको अन्त्यमा कविताको सारांश र सन्देश दुवै विद्यालयतर्फका शिक्षकहरू ९० % ले बताएको उल्लेख गरे तापनि कक्षा अवलोकन गर्दा कक्षा शिक्षणमा ८० % शिक्षकहरूले सारांश र सन्देश बताएको पाइयो ।

निष्कर्ष

कविताको स्तर अनुसार सुनाइ र बोलाइ सीप विकासका लागि कविता शिक्षणको उद्देश्य देखिन्छ। कविता शिक्षणले विद्यार्थीहरूको व्यक्तित्व विकास र सामाजिक विकासका साथसाथै कक्षा शिक्षणमा उनीहरूको सक्रियता वृद्धि गर्न महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ। कविताबाट विद्यार्थीहरूलाई शब्द भण्डारको वृद्धि, काल्पनिक क्षमतामा वृद्धि, पठन क्षमता रूचि बढाउने उद्देश्यहरू हाँसिल गराउन सकिन्छ। यिनै उद्देश्य लिई गरिएको यस अध्ययनबाट प्राप्त निष्कर्षलाई उद्देश्य अनुसार यस प्रकारले प्रस्तुत गरिएको छ :

पहिलो उद्देश्यका निष्कर्षहरू

- सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयतर्फका जम्मा १० जना शिक्षकहरूमध्ये ६ जनाले सस्वर वाचनमा जोड दिए तापनि कक्षा अवलोकन गर्दा शिक्षणमा ७ जनाले सस्वर पठनमा जोड दिएको पाइयो।
- दुवै विद्यालयतर्फका सम्पूर्ण शिक्षकहरूले विशिष्ट पङ्क्तिको व्याख्या गर्ने कुरा बताए तापनि कक्षा अवलोकन गर्दा कविता शिक्षणका क्रममा २० % शिक्षकले मात्र विशिष्ट पङ्क्तिको व्याख्या गरेको पाइयो।
- संस्थागत विद्यालयतर्फका सबै शिक्षकहरूले गृहकार्यलाई अनिवार्य ठानेको बताए पनि कक्षा अवलोकन गर्दा सामुदायिक विद्यालयका ३० % शिक्षकहरूले दैनिक रूपमा गृहकार्य दिने गरेको पाइयो।
- प्रश्नावलीमा सम्पूर्ण शिक्षकहरूले विद्यार्थीको रुचि र चाहनालाई ख्याल गरी पढाउने गरेको बताए तापनि कक्षा अवलोकन गर्दा कविता शिक्षणका क्रममा ६० % शिक्षकहरूले मात्र ख्याल गरेको देखियो।
- शिक्षक प्रश्नावली फाराममा शिक्षणको अन्त्यमा कविताको सारांश र सन्देश दुवै विद्यालयतर्फका शिक्षकहरूमध्ये ९०% ले बताएको उल्लेख गरे तापनि कक्षा अवलोकन गर्दा कक्षा शिक्षणमा ८० % शिक्षकले मात्र सारांश र सन्देश बताएको पाइयो।

दोस्रो उद्देश्यका निष्कर्षहरू

- कविता शिक्षणमा २० % पुरुष र शतप्रतिशत महिला शिक्षकहरूले पाठ योजना बनाएको पुरुष शिक्षकमा ८० % ले पाठ योजना बिना नै शिक्षण गरेको पाइयो ।
- भाषिक सीपको विकासलाई महिला शिक्षकले भन्दा पुरुष शिक्षकले बढी जोड दिएको पाइयो ।
- कविता शिक्षणको सुरुआत गर्ने क्रममा पुरुष शिक्षकमा २० % ले र महिला शिक्षकमा ४० %ले पूर्व पाठमा आधारित भएर गरेको पाइयो ।
- पठन बोधको सम्बन्धमा १ जना अर्थात् २० % पुरुष शिक्षकले मात्र मौन पठनमा जोड दिएको पाइयो ।
- कवितामा प्रयुक्त पठित शब्दलाई पुरुष र महिला दुवै शिक्षकहरूले ४० %ले वाक्यमा प्रयोग गर्न लगाएको पाइयो ।
- कविताको व्याख्या सम्पूर्ण पुरुष र महिला शिक्षकहरूले गर्ने गरेको पाइयो ।
- पुरुष र महिला दुवै शिक्षकले सम्पूर्ण शत प्रतिशत शिक्षकहरूले दैनिक प्रयोग हुने शिक्षण सामग्रीको मात्र प्रयोग गरेको पाइयो ।

उपयोगिता

भाषाका चार सिपहरू महत्त्वपूर्ण सिप हुन् । भाषाका चारवटै सिपहरू एक आपसमा अन्तर्सम्बन्धित हुन्छन् । लेखाइ र बोलाइ भाषाको प्रदानात्मक सिप हुन् जसले विचारको सम्प्रेषण गर्दछ भने सुनाइ र पढाइ भाषाका आदानात्मक सिप हुन् । अतः प्रस्तुत अध्ययनको शैक्षिक प्रयोजनलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :-

- (१) प्रस्तुत अध्ययनले नेपाली भाषा पाठ्यक्रम र पाठ्य पुस्तकलाई समय सापेक्ष निर्माण, परिष्कार र परिमार्जन गर्न सहयोगी भूमिका खेल्ने छ ।
- (२) प्रस्तुत अध्ययनले विद्यालय तहका पाठ्य पुस्तकहरू निर्माण गर्दा विद्यार्थीहरूको मनोविज्ञानलाई ख्याल गरी उनीहरूको रुचि अनुसार का पाठ्य पुस्तक निर्माण गर्नु पर्दछ भन्ने कुरामा सहयोग गर्ने छ ।

- (३) प्रस्तुत अध्ययनले विद्यालय तहमा कविता विधा शिक्षण प्रक्रियामा सुधार गर्नुपर्ने कुराको बोध गराउँदछ ।
- (४) यस अध्ययनले भाषा पाठ्य पुस्तक निर्माण गर्दा पाठ्य पुस्तकमा समावेश गरिने भाषिक सिपहरू विद्यार्थीहरूको क्षेत्र, लिङ्ग, क्षमता, स्थानियता, भाषिक पृष्ठभूमि, उमेर, रुचि आदि कुरामा विशेष ध्यान दिई समावेश गराउनु पर्छ भन्ने कुरामा सचेत गराउने छ ।
- (५) प्रस्तुत अध्ययनले विद्यार्थी केन्द्रित शिक्षण विधिमा जोड दिनुपर्ने कुराको बोध गराउने छ ।
- (६) प्रस्तुत अध्ययनले विद्यार्थीहरूको चारै सिप र क्षमताको मूल्याङ्कन गर्न सहयोग गर्ने छ ।
- (७) विधा शिक्षणसँग सम्बन्धित अन्य अनुसन्धानका लागि अध्ययनको आधार बन्नेछ ।
- (८) नेपाली भाषा शिक्षण गर्दा विषय शिक्षकलाई भाषिक सचेतताका बारेमा थप सहयोग गर्नेछ ।

भावी अध्ययनका सम्भाव्य शोध शीर्षकहरू

- कक्षा दशमा कविता शिक्षण गर्दा प्रयोग गरिएका विधिहरूको अध्ययन ।
- कक्षा दशमा प्रबन्ध शिक्षण गर्दा अपनाईने विधिहरूको अध्ययन ।
- कक्षा दशमा व्याकरण शिक्षण गर्दा अपनाईने विधिहरूको अध्ययन ।
- कक्षा दशमा रूपक विधा शिक्षण गर्दा अपनाईने विधिहरूको अध्ययन ।

सन्दर्भ सामग्री सूची

- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०५३), *नेपाली भाषा शिक्षण*, (चौ. स), काठमाडौं : कुञ्जल प्रकाशन ।
- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०६७), *भाषा शिक्षण : केही परिप्रक्ष्य तथा पद्धति*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक पसल ।
- अधिकारी, हेमाङ्गराज र केदार प्रसाद शर्मा (२०६९), *प्रारम्भिक नेपाली शिक्षण*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- गिरी, कृष्णचन्द्र (२०६८), 'प्युठान जिल्लाका कक्षा नौ मा कविता शिक्षण गर्दा प्रयोग गरिएका विधिहरूको अध्ययन', अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, कीर्तिपुर, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रिभुवन विश्व विद्यालय ।
- गौतम, सरिता (२०६४), 'कक्षा दशमा कविता शिक्षण गर्दा प्रयोग भएका विधिहरूको अध्ययन', अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, कीर्तिपुर नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रिभुवन विश्व विद्यालय ।
- ढकाल, शान्ति प्रसाद (२०६७), *नेपाली भाषा शिक्षण : परिचय र प्रयोग*, काठमाडौं : मनकामना बुक्स एण्ड स्टेशनरी ।
- ढुङ्गेल, भोजराज, दुर्गाप्रसाद ढकाल (२०६३), *नेपाली भाषा शिक्षण*, काठमाडौं : एम् के पब्लिसर्स ।
- पौडेल, देविदत्त (२०६०), 'कक्षा दशमा कविता शिक्षण गर्दा अपनाइएका शिक्षण विधिहरूको अध्ययन', अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र कीर्तिपुर नेपाल भाषा शिक्षा विभाग, त्रिभुवन विश्व विद्यालय ।
- पौडेल, रेखा (२०६९), 'कक्षा सातमा कविता शिक्षण गर्दा अपनाईने विधिहरूको अध्ययन', अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, भरतपुर नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, सप्तगण्डकी क्यापस ।
- भट्टराई, राम प्रसाद (२०६५), *भाषिक अनुसन्धान विधि*, काठमाडौं : शुभकामना प्रकाशन ।
- भण्डारी, पारसमणि (२०६८), *भाषिक अनुसन्धान विधि* काठमाडौं : पिनाकल पब्लिकेशन ।

भण्डारी, हरि (२०६७) 'गुल्मी जिल्लामा कक्षा नौमा अध्यापन गर्ने शिक्षकहरूले कविता शिक्षण गर्दा प्रयोग गर्ने शिक्षक विधिहरूको अध्ययन', अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रिभुवन विश्व विद्यालय ।

लामिछाने, यादव प्रकाश (२०६७), *नेपाली भाषा शिक्षण*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

शर्मा, केदार प्रसाद र माधव प्रसाद पौडेल (२०६७) *नेपाली भाषा र साहित्य शिक्षण*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

सुवेदी, प्रमिला (२०६५) 'कक्षा नौमा कविता विधा शिक्षण गर्दा अपनाएका विधिहरूको अध्ययन', अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, कीर्तिपुर, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रिभुवन विश्व विद्यालय ।

व्यक्तिगत विवरण

नाम	: सन्ध्या रेग्मी
जन्ममिति	: २०५१/०५/३१
लिङ्ग	: महिला
पिता	: धर्मराज रेग्मी
माता	: सविता रेग्मी
स्थायी ठेगाना	: भरतपुर १०, चितवन
राष्ट्रियता	: नेपाली
भाषिक ज्ञान	: नेपाली, अङ्ग्रेजी
पेशा	: गृहिणी
सम्पर्क नं.	: ९८४५०४४७५

शैक्षिक योग्यता

१. स्नातकोत्तर तह (एम.एड) : सप्तगण्डकी क्याम्पस, चितवन ।
२. स्नातक तह : मैयादेवी क्याम्पस, चितवन ।
३. प्रविणता प्रमाण पत्र तह : श्री जानकी उमावि. मेघौली ।
४. प्रवेशिका (एस.एल.सी) : श्री जानकी उमावि. मेघौली ।